

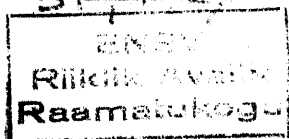
EESTI KIRJANDUS

EESTI KIRJANDUSE SELTSI VALJAANNE

TOIMEKOND: J. AAVIK, M. J. EISEN, V. GRÜNTHAL, J.
JÖGEWER, A. JÜRGENSTEIN, M. KAMPMANN, A. KITZBERG,
J. LUIGA, W. REIMAN, J. TÕNISSON

ÜHEKSAS AASTAKÄIK

1914

EESTI KIRJANDUSE SELTSI KIRJASTUS

Prof. Dr. E. N. Setälä.

E. N. Setälä 50-ma sünnipäeva puhul.¹⁾

Mineval kevadel pühitses Soome rahvusline teadus üht suurematest pidudest. Meie võrdleva rahvaluule edustaja ülikoolis, eestlastelegi hästi tuttav professor Kaarle Krohn, kes uue uurimiseviisi arendajana ühtlasi kogu teaduslise ilma lugupidamist enesele võitnud, sai siis 50 aastat vanaks. Ja praegu on meil teine samasugune pidupäev ees. Soome keele ja kirjanduse professor Eemil Nestor Setälä jõuab selle kuu 27-mal (14-mal) nimetatud auväärilise eluea kõrguseni. Sel puhul ja siin kohal ei ole tarvilik ega ka võimalik tema töö tagajärgi ja tähtsust harutuse alla võtta, kuid selle kauni ehituse äärejoonedega, mis agara ja anderikka teadusemehe senist tegevust mõteldes silmade ette kerkib, on vist kohane „Eesti Kirjanduse“ lugejaid lühidalt tutvustada.

Haruldaselt vara võis Setälä oma elukutse ära määrata. Aastal 1874 Hämeenlinna keskkooli astudes pidi ta imestades nägema, et soome keele grammatikat — rootsi keeli õpiti: soome õperaamat puudus, nõnda et õpetaja sunnitud oli oma etteütlemisega noordele algajatele emakeele tähtsamad reeglid kätte juhatama. Seda puudust suutis ometi lugupeetud õpetajate osavus kõrvaldada. Ütle mata suureks peab vist iseäranis Arvid Genetz'i, pärastise soome keele professori, vaimustatud isamaalase ja kuulsa teadusemehe isiklikku mõju noore õpilase päale arvama. Tunni ülesandeid hakkas viimane varsti kirja panema ja kui hää keeleinstinktiga maapoiss iseseisvalt harutama ja arendama, ja nõnda sündiski, et õpilane, enne koolist lahkumist, oma õpetaja lahkel toetusel väikese soome keele lauseõpetuse välja andis, mis parandatud ja laiendatud kujul Soome õpeasutustes praegu ainuüksi tarvitusel on. Ja sellest päale algab kohe Setälä teadusline tegevus keele põllul. Koolipõlves hakkab ta juba ennast sellele ette valmistama,

1) Autori kirjaviis on muutmata. Toimetus.

mitte ainult selleaegseid Soome keeleteadlaste toote-natukesi uurima, vaid isegi mõne väljamaa autoriteedi, indogerma-nisti, arvamisi keele-elu kohta tähele panema -- mõte, mis Setäläl pärastpoole võrdlemata viljarikkaks sai ja teda peagi üle kodumaa teaduslise tasapinna upitas.

Esiteks tahtis Setälä lauseõpetuse alal, kus tal esikatse juba hiilgavalt õnnestanud, niisugusi uurimisi ette võtta, millega ühel korral ka kirjakeele praktilikku tarvidust silmas võis pidada. Selleks otstarbeks läks ta, Soome Kirjanduse Seltsi toetusel, oma kodumurde ümbruskonnas tähelepanekuid tegema, et neid lauseõpetuse seadusi ära määrata, mis rikkumata rahvakeeles valitsemas. Juba viimasel kooli suvisel vaheajal korjatakse materjal kokku, ja kui ta umbes aasta üliõpilasena keeleteaduse ettelugemisi on kuulanud, ilmub juba (1883) trükist iseseisva töö vili: „Koillissatakunnan kansankielestä“ (Loode-Satakunda rahvakeelest), mis meie väheses süntaktilises kirjanduses põhjaneva tähtsusega on.

Juba 21 aastasel, kolme aasta õppimise järele, oli Setälä ülikooli kõige paremate tunnistustega lõpetanud, ja sedamaid asus ta enam nõudvate ülesannete kallale: lähemate ja kaugemate soome sugukeelde vormiõpetuse uurimisele. Ainult paar aastat kulus jällegi ära, kui juba intensiivilise ja kriitilise töö tagajärjed doktori-väitekirjana nähtavale ilmusid. „Zur geschichte der Tempus- und Modusstambildung im Finnisch-ugrischen“ (1886) äratas hästi teenitud lugupidamist ja seda mitte ainult positiiviliste resultaatide vaid ka kindla uueaegse uurimiseviisi tõttu, mis ise keelde ühesuguste vormide korrakindla võrdlemise pääle põhjenes. Mõni kuu hiljem nimetati Setälä dotsendiks ülikooli, kus temasuguse palju tõutava õpejõu järele muidugi vajadust tunti. Järgmisel aastal (1887), sügissemestril, usaldati noorele dotsendile mõneks ajaks isegi aine professori (A. Ahlqvist'i) asetäitja amet kätte.

1888-mast aastast pääle algab uus päätükk Setälä arenemise ajaloos, ja nimelt tema väljamaa õpereisid. Nimetasime juba, kui suurt mõju indogermaani kaugele edenenuid keeleteadus algusest saadik Setälä pääle avaldanud, kuid alles nüüd, kui talle võimalus pakuti esiteks umbes poole aasta jooksul Rootsi-, Daani- ja Saksamaa ülikoolides indogermaani keeleteadusega ennast tutvustada, siis väikese vaheaja järele pikemat teekonda Ungarisse, Saksa-, Vene-, ja isegi Türgimaale ette võtta, oli ta võrdlemata kalli vara, mis tema senistel kodumaa ametivendadel olude sunnil puudus, kätte saanud. Mitte ainult,

et üleüldise keeleteaduse põhjused ja uuem uurimise-
meetod talle täiemas valguses avanesid, vaid ühtlasi oli hulk
uusi keelelisi tõeasju, teaduse resultaatsid juurde tulnud,
mis ka soome-ugri alal parallelismusi ohtrasti pidid pak-
kuma. Pääle selle oli uurija mahti saanud magyarite
paremini uuritud keelt ja selle arenemisekäiku põhjaliku-
malt tundma õppida.

Kodu jõudes ei läbe Setälä veel mitte oma laiendatud
teadmisi ülikoolis laotama hakata, vaid ta tahab neid töös
kohe maksma panna. Tarvis ühissoome häälikute ajalugu
võrdleva meetodi abil systemaatselt läbi uurida, miski-
sugune algsoome grammatika kokku seada, milleks küll
juba hulk ka kindlaks tehtud detaljisi olemas oli. Juba
sügisel 1888, väljamaa reisi vaheajal, oli ta lühemat aega
liivlaste juures Kuramaal viibinud ja nende keele üle Unga-
riski teateid avaldanud. Suvel 1889 sõidab ta Aunuse
kubermangu vepsä keelt uurima ja järgmisel sügisel vadjala-
laste juurde Inkerimaale, talvel 1889—90 jälle mõneks
ajaks eesti keele murretest tähelepanekuid tegema; karjala-
aunuse murdeis võib ta selle vastu Genetz'i (1877-mast
aastast dotsent, 1891-sest soome-ugri keeleteaduse professor
ülikoolis) põhjalikkude uurimiste päale toetada. Ime ruttu,
juba 1901-sel aastal, ilmub töö küpsenud vili: „Yhteissuo-
malainen äännehistoria. Konsonantit“ (Ühissoome hääli-
kute ajalugu. Konsonandid). Selle esimene jagu (klusiilide aja-
lugu) oli juba natuke varem professori-väitekirjana avaldatud.

„Yhteissuomalainen äännehistoria“ oli tähtsaks, tahaks
ütelda otse pööret tähendavaks sündmuseks soome keele
uurimise ajaloos. Ehk küll selle arvustav toon, lõikav
kriitika laialiselt meelepaha sünnitas, pidid ometi ka vas-
tased tunnistama, et vanad arvamisid mõnes kohas ümber-
lõikatud, mõnes küsimuses põhjalikumalt selgitatud ja et
uurija oma teose ja selle meetodiga igatahes midagi alus-
põhja taolist meie teadusele sel alal andnud. Seda on ka
pärastine uurimine enamasti kinnitanud. Olgugi, et ka
autor ise on sunnitud olnud oma arvamisi tähtsaiski küsi-
mustes muutma, on algsoome konsonantismuse pääjooned
Äännehistorias jäädavalt ära määratud. Selle järele pidi
kohe teine osa, vokalismus, ilmuma, aga üle kahekümne
aasta ootusest hoolimata ei ole see lootus kahjuks veel
täide läinud;¹⁾ teised kibedamad ülesanded on uurija
tähelepanemist alati nõudvamalt oma poole kiskunud.

1) Kohe päale konsonantismuse ilmumist olla siiski juba mõned
poognad vokalismusestki trükitud ja mõned eksemplaarid väiksemale
ringkonnale isegi laiali laotatud.

1893-mal aastal nimetati Setälä soome keele ja kirjan-
duse professoriks. Siis järgneb aeg, millal tal võimalik on
olnud tuttavalt selgel ja kaasakiskuval viisil oma teadmisi
ja uuemate uurimiste vilja õpilastele jagada ja nende õppi-
mist isiklikult juhatada. Selle vaikse aga väärtusrikka töö-
läbi on emakeele õpetajate suur hulk tulevasele elukutsele
ajakohaselt ette valmistatud, ja ühtlasi on ka see, ehk
küll võrdlemisi väikene, jagu tema õpilastest, kes teadus-
lisi küsimusi iseseisvamalt käsitlema on hakanud, vilunud
õpetaja otsekohesel või kaudsel juhatusel keele elu õige-
mini hinnata suutnud. Igatahes peab igaüks neist tema
kindla metoodilise koolituse ja üleüldiste põhjusvaadete
selgitamise eest tänumeelt tundma. Juba 1891, kui tal vanema
vaatlemiseviisi vastu oli võidelda, avaldas ta oma lühikese
„Nykyaikaisen kielentutkimuksen periaatteista“ (Nüüdse aja
keeleuurimise põhjused), mis laiematele ringkonda-
delegi oli arusaadav ja mida praegugi igaüks, kes asjasse
süveneda soovib, sündsaks sissejuhatuseks võib tarvitada.

Seda mööda, kui Setälä edasi uurides ja õpetamise
juures keele arenemisekäiku terasemalt ja üksikasjalikumalt
tähele pani, hakkasid tema arvamised mõnes tähtsas küsi-
muses märksa muutuma ja kindlamini välja kujunema.
Siin äratub kõige päält n. n. astmevahelduse teория meie
tähelepanemist. Lühidalt kokkuvõttes avaldas ta selle üle
oma esialgsed mõtted juba 1896 („Über die quantitäts-
wechsel im finnisch-ugrischen“). Kuna tolleaegse arvamise
järel vahakord näit. vormides p o e g — p o j a või p a l k —
p a l g a d konsonandi „nõrkenemise“, mõne arvates aga
„kõvenemise“ tagajärjel sündinud, tahab Setälä näidata, et
nimelt vaheldus ise algupärane on, et ta kuni soome-
ugri ajani (või koguni samojedi hämara algajani, nagu
pärastpoole juurde lisatud) ulatab; sääl juures tõendab
uurija, et sarnane astmevaheldus võrdlemata laiemalt kui
näit. praegu soome või eesti keeles valitsenud, et see
(mitte ainult häälikute kvaliteedi vaid ka pikkusejärkude
vaheldus, vrd. eesti omastav i l m a, osastav i l m a, l o o m a
— l o o m a jne.) vokalismusest kui ka tervest konsonan-
tismusest olla läbi tunginud. Ehk küll teooriat veel üksik-
asjalikult ei põhjendatud, võeti see teiste uurijate ja ise-
äranis õpilaste poolt algusest saadik peaaegu ühel häälel
vastu. Ja olgugi, et selles kriitikal nähtavasti veel palju
teha on — uurija isegi on oma teooriat, mida ta kindlak-
kujul ei ole veel püüdnud pakkudagi, aja jooksul modi-
fitseerinud, — siiski on selle läbi soome-ugri keeleteaduses
värsket elevust tekkinud ja igatahes ka suurepäralised taga-

järjed olnud, sest et mitmedki tumedad asjad näikse seda viisi tõenäolikkude seletust leidvat. Et uurijal parajasti põhjalikum töö sellesama aine üle juba trükki läinud, on loota, et astmevahelduse küsimus seekord täielikus valguses meie ette laotatakse ja et ta uue hooga päevakorrade kerkib.

Ei või väikeses ülevaateski ka seda tööd Setälä teaduslikes tegevuses nimetamata jätta, mis tema nõnda ütelda Vilh. Thomseni'i jälgis teinud. Nagu Daani suur teadusemees Setälä keeleajalooliste arvamide pääle teatud mõju avaldanud, ei võinud ka Thomseni otsekohene töö soome ja leedu-läti ning germani rahvaste eelajalooliste kokku puutumiste üle jälge jätmata Setäläst mööda minna, vaid on viimasel korda läinud seda oma ettelugemistel ja kirjutustes märksa süvendada ja täiendada. Tema sellekohastest uurimistest nimetame siin ainult „Zur herkunft und chronologie der älteren germanischen lehnwörter“ ja „Bibliographisches verzeichnis der in der literatur behandelten älteren germanischen lehnwörter“; iseäranis viimane, kriitiliselt läbisõelatud germani lainude — või lainudeks mõeldud sõnade — nimekiri on juba oma praktilise tähtsuse pärast kõikide uurijate tänu ära teeninud.

Isegi rahvaluule kohta on Setälä ammu suurt huvitust tundnud ja mõne väärtusrikka tööga sedagi teaduseharu rikastanud („Munapoika. Länsisuomalaisia Kullervo-aineksia“ 1882; „Mikä on Sampo?“ 1896; „Kullervo-Hamlet. Ein sagenvergleichender versuch“ 1904—11). Mõne arvates on ta selles kõrvalehüppes vast oma teadusele liiga teinud, sest et teda seal nagu tähendatud tähtsad ja rutulised ülesanded juba paar aastakümmend ootavad. Ometi ei tohi seda mitte ära unustada, et Setälä nimelt oma eriteadusega rahvaluule uurimisele hädasti tarvilikku tuge andnud, sest et ta muu seas on suutnud paljude mytoloogiliste sõnade etymoloogiat laialt valgustada.

Iseenesest mõista on Setälä mitmes teaduslikes seltsis pidanud suurt osa mängima. Nõnda üliõpilaste Kodukeele seltsis on ta 1890-mast aastast saadik esimeheks olnud ja koosolekuid juhatahes neile alati elu ja värvi mõistnud anda; seltsi kuukiri „Virittäjä“, mis tema kaasalgatusel asutati ja mis tema käest alati kergemaid teaduslikke palasid saanud, ongi selle pärast oma lugupeetud esimehe sünnipäevaks ennast piduehtesse seadnud. Niisama lähedalt on tema nimi Soome-ugri seltsi ajalooga ühendatud, kus ta alati „raskete kivide veeretajaks“ olnud, oma teaduslike läbirääkimiste ja ettekannetega koosolekuid

elustanud. Seltsi asutaja ja isa Otto Donner'i surma järel (1909) valiti ta esimeheks; abiesimehe kohuseid on ta juba 1894-mast aastast pääle täitnud. Seltsi mitmed tähtsad ettevõtted on tema hoole all üles võrsunud ja võrsumas. Niisama on seltsi sisurikas ajakiri („Suomalais-ugrilaisen seuran aikakauskirja“) tema tootlikust sulest alati abi saanud; aga kõige päält tuleb Seltsi toetatud „Finnisch-ugrische forschung'en“ siin kohal meelde tuletada, mis 1901-sest aastast saadik Setälä ja Krohni (pärastpoole veel Wichmann'i) toimetusel soome-ugri keeleteadust ja folklooret ajakohaselt edustanud. Niisama ei või me Setälä tegevusest hiljuti asutatud Soome teaduseakadeemias vaikides mööda minna, kus ta minevast aastast saadik esimeheks on. Lõppeks on Setälä nimi Soome Kirjanduse Seltsiga lahutamata ühendatud. Tema kavatsusel on Selts muu seas rahvakeele sõnaraamatu hiiglatöö käima pannud, ehk see küll mitmesugustel põhjustel paraku väga visalt edeneb.

Nõnda ei ole Setälä oma aega ainult uurija vaikes töökojas ära viitnud, vaid ta on oma väga laialisi andeid igal pool tarvitanud, kus neid aga tarvis on läinud. Ja mitte ainult teaduses, isegi poliitikast ja teistest ühiskonna küsimustest on ta alati südilt osa võtnud. Ta on näituseks mitmele korrale ennast Soome riigipäeva saadikuks valida lasknud. Tõsi küll, et ärksa vaimuga ülikoolimees Soomes sagedasti poolvägisi poliitika keerudesse tõmmatakse, aga kahtlemata on Soome teadus käesoleval juhtumisel otsekohe ära tasumata kahju saanud.

Aga kõige päält teadusemees kerkib meie silmade ette, kui me Setälä senist tööd, mida oma mitmekesisest pääjoondeski raske on korraga selgeks teha, silmitseme — hakkaja, energiline ja anderikas teadusemees, mis — nagu mitmed teised meie tähtsamatest tegelastest — rahva sügavatest kihtidest tõustes võrdlemata ruttu meie hariduse-elu esimeste ridadesse ennast on jõudnud võidelda. Päält näha võiks ta oma tööd vaadeldes rahul olla, aga Setälä taolisest mehest on seda vaevalt uskuda. Seisab tema ju, pea nooruse jõus ja tervises, keset poolvalminud tööde ja suurde ülesannete rägastikku, ja südi, aktiiviline iseloom tahaks selle kõige — ja veel palju muud — ise lõpule viia. Noor, erk, ideerikas vaim ei või veel rahu pääle mõteldagi. Oma teaduseski ilmub ta kõige ettevaatlikkuse, kõige ammu kätte õpitud tagasihoidlikkuse kõrval veel sagedasti noore idealistina, kes laiu väljavaateid avades ühel korral särava vaimustusega väiksematestki asja-

dest oma teoriatele tuge leiab, kes isegi kõige kaugemale ulatavate järjelduste eest tagasi ei kohku.

Nii ei ole, nagu alguses juba tähendasime, Setälä 50 aastane pidupäev selleks veel mitte kohane, et tema mitmekülgist elutööd hindama hakata, ja selleks ei ole ka siin katsetki püütud teha. Eelolevad read tahavad ainult väikeseks meeldetuletuseks olla, sest nagu Soome ringkonnad õiglase rõõmu ja vahest ka uhkusega Setäläs ühte oma noore kultuurielu väljapaistvamatest ilmutustest pühitsevad, nõnda tahetakse vist ka Eesti vennasrahva juures, kus rahvuslise teaduse huvid meretagustega nii lähedalt kokku käivad, nendesamade tunnetega ühineda. Ohtralt õnne ja rahulikku tööaastaid päevakangelasele!

Helsingis 20. (7.) II. 14.

Lauri Kettunen.

ə ja ǣ ajalugu.¹⁾

Igaüks, kes lähemalt on teinud tegemist Soome-Ugri võrdleva keeleteadusega, on kahtlemata peatanud huvitusega rea asjaolude kohal Soome ning Eesti vokalismi edustuses.

Sarnasena ridana nähtusi esineb tüve a resp. ä muutumine e:ks mõne liite ehk lõpu eel teispool esimest silpi, sama a resp. ä kadu samasuguses seisukohas või selle muutumine i:ks sõna lõpus; siis tüve e kadu teispool esimest silpi või selle muutumine i:ks järeltulnud j ja i eel nagu ka sõna lõpus.

On ehk sarnaste vahelduste kohta ka loetud kirjutusi, kus on püütud vokaali oludele seletust leida. Mäletan veel ühte neist, kellegi noorema teadlase poolt, kui ma ei eksi, ilmus see Virittäjä's, Soome keele häälekandjas ja selles püüti a ja e vaheldust positiivis ja komparatiivis seleta, ilma et siisgi oleks rahustatuks jäänud. Tundus: asi oli siin liig väliselt võetud, liig formaalselt käsitatud ja sellepärast oli see vähe väärdiv, vahe uskuma panev. Kaebas midagi, mida asjata otsis.

Ja tundus kindlana, et neid vorme ja teisi sarnasid ei võinud nii moodi seleta, kui seda kujutuses oli tahetud, puhtasti väliselt käsitatud analoogia kaudu. Nende taga pidi olema misgi sügavam seletus, misgi varjatud vokaalide harenemine, misgi huvitav minevik, põline vana keeleline nähtus. Ja näitas, nende üksikute nähtuste taga pidi

---

1) Autori kirjaviis muutmata. Toimetus.

olema peidus kogu kava häälemuutusi, mida muidu ei osanud käsita kui ühenduses rõhuoludega, millised ülepea nii tähtsaid asju on aegu saanud keele ajaloos.

Mõte sellest hakkas pikkamisi küdema ja võttis ikka enam kuju ja kehastus, mida enam võimalik oli süveneda Soome-Ugri kaugemate sugukeelde rõhuoludesse ja viimastele tuge otsida veelgi kaugemist keeldest. Ja väärdivid tõendusid sarnasteks oletusteks võidi saada nii hästi Indo-Germaani keeleteadusest kui Semiidi keelde ajaloost, kus rõhuolud samalaadilisi nähtusi on esile kutsunud. Jah, mõne asja poolest võisid niigi kauged keeled kui alaroodilise keelkonna võsa, Grusiini keel, toetust pakkuda esialgse Soome-Ugri rõhu laadi ja mõju arusaamiseks, kõnelemata mõnest väga Soome-Ugri keele rõhule lähesest nähtusest Mongoli-Tatari keelde alal.

Ja et muudegi keelde alal väljaspool Soome-Ugri keeli sarnased vokaali vaheldused või kadud ikka uuesti ja uuesti rõhuolude juure juhataksid, sealt kõige siduvamat, mõistlikumat seletust otsima, siis satutati kergesti küsimuste juure, mis enne kõike rõhu kohta käisid. Sest vast nõnda, see oli selge, oleks võimalik olnud küsimust kindlamale põhjale aseta. Ja mis olekski võinud loomulikum olla kui seletuse otsimine a - e - i - o nähtusele rõhu mõjust, mille kandvus astevahetuse alal, tänu prof. Setälä tööle, Soome-Ugri keeleteaduses mitmeti nii kaugele ulatavaks saanud.

Kui konsonantismi rõhuolude kaudu seletatav käsitlus nii viljakaks oli saanud, siis oli iseenesest arusaadav, et seda ka vokalismi edustuse kohta võidi oodata. Ei ime siis, et tahtmata kogu tähelepanek ka rõhusuhete poole pöördis. Vaid sealt võidi õige seletus saada. Et aga eelpool puudutatud nähtused, vokaalide vaheldused iseenesest ometi liig keerulised olid, seks et neid nüüdsed rõhutingimused oleksid jaksanud seleta, siis pidi mindama vägise oletusi tegema, et rõhu olukorrad, suhted Eesti-Soome esikeeles palju enam teistsugu on olnud kui need, mis meie nüüdsesse keele alale on jäänud. Ja seda näitasgi tõendavat mitme kaugema sugukeele olukord rõhu poolest, mis nüüdsest Soome-Eesti keele omast paljugi erineb. Siis võis ka lisa julgustuseks olla see, et mõttekäik varem niigi oli olnud aetud samasugusid oletusi tegema. Juba aastaid tagasi oli prof. Setälä poolt avaldatud tõesti vaimukas mõte astme vahelduse seletuseks rõhuoludega vanemas Soome-Ugri keele ajaloos; oletus, mis kogu teooria aluseks on seatud ja mis mitmeti nii viljakaid tagajärgi on andnud. Ja välja minnes

sest lähtekohast on suur hulk nähtusi, mis rõhuolude kohta Soome-Ugri keelde alal on võidud kindlaks teha, kinnitanud, et on olnud aeg, millal meie keel nii rõhulaadi kui koha poolest hoopis teist sugu on olnud, kui see, mida nüüd valitsevaks teatakse.

Vast selle väärdimuse põhjal, et meie rõhu suhted vanemil aegul nüüdistest erilised on olnud, on selgunud vähehaavalt ja tõusnud käsitaviks need vokalisti iseäraldused, mis muidu nii omalaadilised, väljavõttelised võivad nägida ja tunduda.

Aga, mitte üksi küll sellest, et kindlaks sai, et rõhu olukorrad meie keeles omal ajal tõesti suuresti lahkuminevad nüüdistest on olnud — pidi otsitama väljast poolt meie keelkonda analoogilisi nähtusi, et oletuste tõepärasust seda uskuma panevale alusele seada. Sest dūnaamilist, õige üleüldist algupära olles, on pidanud rõhu olukorrad, rõhu harenemine ning rõhu mõju hääle nähtuste peale muudegi keelde alal tabavalt ühesugusid nähtusi, analoogiaid avaldama; mis asi oleks aidanud rõhu olude ajalugu meie keeles mõista, seletada, kindlale vajalise harenemise alusele seada, ja tõendada. Ülesanne, kahtlemata õige laialine, hämarapärane, kuid mitte ilma veetluseta, sellepärast koguni otse ahvatlik meelegujutusele, kiusatuslik, kaasakiskuv, kuigi ka täis eksimisvõimalusi, hädaohtlikka salakarisisid teaduslikule vaatlusele.

Käsikäes rõhu ajaloo jälgimisega ongi sündinud järgmise kujutuse mõte, aastaid tagasi, vähe haavalt selgudes ja kindlamaks saades.

Et aga kõnealused vokaalide vaheldused arusaadavaks muutuvad vaid rõhuoludega ühenduses, siis järgnegu enne üksikasjalikku vokalisti harutust lühike esitus muististe rõhusuhete kohta.

Rõhk meie vanemas keeles on pidanud olema palju enam musikaalset laadi, kõigiti mitte nii väljalausutud dūnaamiline, jõuline, millisena see nüüd meie keeles esineb. Sellega ühes oli antud ka selle rõhu ilumine liikuvana, mis näikse kuidagi tingitud samuti kvantiteedist, lühedusest või pikkusest, olgu emfaatilist teed sündinust või positsiooni kaudu saanust; nii et rõhk esimese silbi pealt võis algada, mis alati enam dūnaamilist laadi oli kui muud — sellest meie esimese silbi rõhk — iseäranis kui järgmises silpides pikki silpisid ei järgnenud, seuranud. Kui neid aga järgnes, siis koondus jõud, nähtavasti musikaalset laadi, ennast pikkade silpide kohale, nii moodi rõhku edasi andes teise ehk kolmanda peale ja nii edasi, rütmi selle

järke järjestades. See oli siis kuidagi viisi sarnane, nagu ta alale on jäänud Soome-Eesti laulu prosoodias, mille traditsioonid tõesti põlised vanad näivad olevat. Seda tõendab ka samasuguste olude esinemine kaugemisi sugu-keeldes, mille hulgas olgu nimetatud Mordva, Tšheremissi, Sürjani, Votjaki ja Ugri keeled, peale mõnede murrete, kus olukord, arvatavasti Vene keele mõjul, teisesugune on.

Sarnased rõhusuhted on esiaegadel nähtavasti õige laialised olnud, otsustes sellest, et nad mitte üksi Soome-Ugri keeldes ei ole valitsenud, vaid ka Indo-Germaani, isegi Semiidi keeldes. Ka Kaukasuse keelde rõhuolud tuletavad elavasti neid oletatavid Soome-Ugri esialgse keele rõhu-
suhteid meele.

Nende sarnaste rõhuolude põhjal on siis ka seletatav valdav enamuse hääle muutusi, iseäranis neid, milles mingi-sugust häälikute nõrgenemist, redutseerimist, võidakse vaadelda, nagu lugu eelpool järgnevate kõnealuste juhtumistega.

Eelmine kirjutus võtabgi katseks püüda a resp. ä - e - i - o ja e - i - o nähtustesse rõhuolude valgustuses selgust saada, vähemast esimesi kiiri selleks heita. Seesugusena ei usalda see katse mingi lõpuliikkuse peale nõudeid esita. Võib olla, ja see ongi enam kui oletatav, et kirjutusse palju üksikasju on poetunud, mis ehk paraku peagi ekslikuiks osutuvad. Aga ühes väärdimuses loodab katsetegija siiski võida püsida, selles nimelt, et kõnealused nähtused vokalisti alalt ainult rõhuolude varal seletatavad on ja et siis nii moodi tehtava katse peasiht ometi õigeks saab jääma.

Missuguses vahekorras, suhtes esite a resp. ä - e (ka - o) sõna sees ja a resp. ä - i sõna lõpus nagu e - i sõna lõpus, või sõna sees j ja i eel ja e - o sõna keskel leiduvad, järelduste tegemised selle kohta peetatagu kirjutuse lõpuks. Nii palju olgu kohe alguses öeldud, et kaalukat osa see etendab, kas küsimusealune vokaal esineb sõna sees või sõna lõpus, sest seda mööda erinevad häälikud nii või teisiti. Sõna lõpus näikse vokaal rütmika ja dünaamika alal teisesuguse kõla omanud kui sõna sees.

Alguses olgu kohe öeldud, et meil kõigis juhtumistes, peale nähtavasti selle, kus a resp. ä ja kes teab e esineb, tegemist vokaali nõrkemisega on, nii et välja tuleb minna *ə* ja *ê* häälikust, mis igaüks samalaadilist, kuid kõla poolest erinevat, teine esihäälikut, teine tagahäälikut, edustaksid. Sõna lõpus ei esine nad i kaudu enam kõla poolest lahus hoitavatena, kuigi ka siin varemini on võinud erinevust olla.

Kõige pealt võetagu juhtumine, kus a :st resp. ä :st, mille olud vähe isekeskis siiski lahku lähevad, ə ja ê, viimastest i eel ka edasi o on sündinud; sedamaid ə resp. ê muutumine i :ks sõna lõpul, mis ühte langeb eelpool esitatava e tüvede oletatavate ə ja ê i :ks muutumisega.

Sarnased juhtumised esinevad kõige pealt komparaatiivis. Näit.:

S. musta - mustempi < *mustêmpi

S. kova - kovempi < *kovêmpi

E. vana - vanem < *vanêmpi.

E. koeraks - koeramaks < *koerêmaks

E.L. kõva - kõvemb < *kõvêmb

S. syvä - syvëm < *syvêmpi.

E. tühjad - tühjemad < *tühjêmad.

Huvitav, sarnased juhtumised esinevadgi vaid kahe-silbilistes tüvedes, tüve teises silbis, mitte aga enamasilbilistes. Ei ole kahtlust, et siin teise silbi a resp. ä redutseerimisega, nõrgenemisega tegemist on — ə :st ja ê :st oleks hiljemal ajal e resp. õ Lõuna-Eesti murdes sündinud — kuna kolmandad ja neljandad silbid seda nõrgenemist rütmi, hääledünaamilise olu tõttu ei ole saanud enam läbi teha.

Teiseks esineb samasugust a resp. ä nõrgenemist laialt verbi alal tehtaviku pöördelõppude ja tuletuslõppude eel. Nõnda on a - e vaheldus kõige pealt verbi alal tehtaviku liite eel, samuti liidete -rtta, -nta, -hti, -le, -ksi, -ttu eel. Näituseks:

S. laiskehti —, laisklema < *láiskêhti —, võrdle Soome laiska. Samuti:

S. laiskenta —, laisklema < *láiskêntà —, võrdle eelmist sõnakuju, kus a esineb.

S. ajele — < *ájêlè —, võrd. aja —

S. ajettu — paistetama < ajêttù —, võrd. Soome aja —.

S. kaiverta — nikerdama < *káivêrtà, võrdle Soome Eesti kaiva —, kus a esineb;

S. kuivettu —, kuivama < *kúivêttù, võrdle Soom. kuiva.

S. kummeksi —, imestama < *kúmmêksi —, võrd. Soom. kumma, ime.

S. lauleksi —, vähe laulma < *l^ául^êksi —, võrd. Soom. laula —, Eesti laula —.

S. valele — vähe valama < *v^ál^êlè — võrd. S. vala. —

S. ulettu — < *ú^lêttú —, võrdl. Soom. ulko, Eesti ula.

Siingi on ä teises silbis, kus reduktsioon seda kergemini võis sündida, kui oletab, et esimene silp nagu kolmasgi enam rõhutatud oli. Aga ka väljaspool teist silpi, ja siis näikse iseäranis see tähtis olnud, et lõpp ehk liide alati rõhuline oli ja eelkäiva silbi peale seda valdavamalt võis mõjuda. Sama asjaolu mõjus, kes teab, ka kõige enam kahe silbilistes tüvede kohta, millele lõpp ehk liide rõhulisena kolmandaks tuli ja kõrvalrõhu sai.

Lõpuks üleüldse mõnesuguste liidete eel nagu ra, ri jne. sarnastes tüvedes kui näituseks:

E. kumer < *k^úm^êr^à, võrdle Eesti kum(m)argili, Soome kumara, ka E. kumardan.

S. kanerva < *k^{án}êrv^à, võrdle Eesti kanarpik.

E. pikergune < *p^{ík}êrk^úne, võrdle Soom. pitkä, Eesti pikka —.

E. piserda — < *p^{ís}êrd^à —, võrd. Soom. pisara, Eesti pisar.

Nähtavasti ka sõnades:

S. vaahder, vaahtera, E. vaher, vahter < *v^áht^êr^à, v^áht^êrⁱ.

S. vasen < *v^{ás}êⁿ, võrd. Eesti vasak, kus a eisneb;

E. sõster < *s^õst^êr^à. Võrdle ka S. siestar.

Võimalik, et siia ka veel sarnased mäarsõnalised sünnitused, lõpud kuuluvad kui sti ja ste. Esimene oleks ehk Auslauti edustaja, ste Inlauti oma, kuna mõlemid muidu oletatakse k sulgenud. Ka ldi, lde < *ldik, < *ldek kujudest saadud, kuuluksid hulka. Sest tõenäoline on, et neid ei saa lahutada s:e ja l:e listest paika tähendavist käänetest —sta ja —lda kujudest.

Iseuguses seisukorras näikse a redutseeritud edustaja ä siis olnud, kui selle järele otsekohe i on tulnud, kõige kinnisem vokaal, mis sündi, kas isegi reduktsiooni saadus ehk, jääb küsitavaks. Võimatu ei ole, et see i sarnastel puhkudel rõhuline on olnud. Siingi sündis ä a subistumise kaudu — ä muutus ä : ks. Kuid selle ä saatus ei

olnud tingitud mitte üksi $\hat{a}$ ja i kõla laadist enesest nii palju kui eelkäiva vokaali omast, sest et saadus viimast mõõda õige palju võis vahelduda. Oli see ise kinnine ja lisaks labiaalne, siis takistus $\hat{a}$ muutumine või õigemini alalhoidumine, sest kõigiti tuleb oletada, et oi diftongi o sarnastes sõnades kui $s a n o i s s a$, $a n t o i$ ikkagi $\hat{a}$:st edasi harenemise kaudu on saadud. Kui see aga a , ehk ka i ja e oli, kõigiti needgi tagavokaalid, sündis $\hat{a}$:st o , just eelmise vokaali alalhoidva mõju tõttu. Neil juhusel saadi oi diftong $\hat{a} + i$ ühendusest. Muidu aga muutus $\hat{a}$ nähtavasti järeltulnud i -ga sarnaseks, mille tagajärjel pikk $\bar{i}$ saadi, mis pärast võis lühenduda, nagu see $\bar{i}$, mis vastavasti $\hat{a} + i$:st e tüvedes oli saadud.

Et tõesti pikka $\bar{i}$ peab oletama, seda näikse toetavat see asjaolu, et e tüvede $\hat{a}$ ja $\hat{a}$ -st ühenduses i -ga pikk $\bar{i}$ on sündinud, kuigi tõendama peab, et redutseeritud a :st tekkinud $\hat{a}$ kõigiti kõlalaadi poolest e tüvede $\hat{a}$ -ga ei näi kokku langenud. Sest muidu oleks pidanud e :e edustajast $\hat{a}$ -st ja i :st ka oi diftong sündima. Või on siin ehk tegemist kahe eriaegse $\hat{a}$ edustajaga, mis eri teid oleksid harenud.

Nii saadaks siis:

$$\begin{array}{ccc} 1 \text{ silp} & & 2 \text{ silp} \\ \underbrace{\quad} & - & \underbrace{\quad} \\ a, e, i & & \hat{a} + i < oi \end{array}$$

S. helmoja, E. hõlmu > *hélmêida, võrd. S. helma, E. hõlmad.

S. sanoissa, E. sõnus, < *sánêissa < *sanêdessa, võrd. Soom. sana, Eesti sõna, Ung. szavak, sõnad.

S. sikoja, E. sigu, E. siko, < *sikoida < *síkáida võrd. Soom. sika, Eesti siga, Mord. tuva.

Samuti:

S. antoi < *ántêi, võrd. Soom. anta —, Eesti anda —, Mord. andams.

S. saattoi < *sáttêi, võrd. Soom. saatta —, Eesti saata —.

Kuna oi deftongi esinemine noominate alal nii Soome kui Eesti keeles on kindlaks tehtud, läheb Eesti keele edustus verbi alal Soome omast lahku. Eesti keeles ei leidu minevikus mingi tunnistust oi diftongi olemasolu kohta, kuna

sealgi, kus muidu oi:d ootaks, i esineb, andis, saatis, jne. Kuida viimasid sõnakujusid seleta, ei võida veel kindlaks teha, võimatu ei ole, et siin tegemist oleks analoogia-sünnitustega.

Selle asemel:

1 silp	2 silp
e, i, ä, ö, ü	ə + i̇ > i̇ > i
ka o u	ê + i̇ > i̇ > i

Näituseks:

S. pesiä, E. pesi < *pésəida, võrd. S. pesä, E. pesa, L. E. pesä, Mord. pižä.

S. silmissä, E. silmis < *silmissä < *silmaïsnä. võrd S. silmä, E. silma —, Mord. selmä.

Aga ka:

S. munia, E. mune < *múnêida, võrd. S. E. muna.

Samuti:

S. kiitti, tänas < *kittäi, võrd. Soom. kiittä —, Eesti kiita —.

S. huusi < *hütī < *hütêi, võrd. S. huuta —, Eesti hüüda —.

E. lootis, S. luotti, < *löttêi, võrd. S. luotta —, Eesti loota.

Eelpool harutatud juhtumine redutseeritud a edustuses ongi kõige keerulisem, esite selle poolest, et küsitavaks jääb miks i ja e gi leidumine esimeses silbis ê muutumist o:ks ei ole takistanud, kuna need ometi kinnised häälikud olid.

Kahtlemata peabgi siin nende asemel taga i ja e: oletama, siis kõlalaadi poolest lähedalt ê:d ja o:d meeletulevad häälikud, mille varjund loomulikult ê kohta suurt takistavat mõju o:ks muutumise juures ei ole võinud harjuta. Ja võimalik ongi, et me hilise o vahelülina mingi õ laadilise hääliku peame oletama, millest siis Soome ja Eesti keeles o oleks sündinud. Kui mõned asjad ei peta, siis näiksegi mõned Vepsa keele vormid, kes teab, selle poolest õpetlikud olevat, kuna neis ei taoline diftong tavalise oi asemel esineb.

Teiseks võib küsida, miks ometi $\hat{e}$, loomulikult ka ä , e :ks ei ole muutunud nagu muis juhtumistes. Seda sellepärast, et $\hat{e}$ muutus o :ks sel ajal sündis, mil esi e ja taga e alles keeles leidusid, ja kui pärast lõpulik muutus vokaalis sündis, siis võis $\hat{e}i$, ka i oli tagahäälnene, küll oi :ks muuta, kuna ka $\hat{e}$ kõlaliselt o :le lähem oli, mitte aga üle minna teise ritta ei :ks, olgugi et esi i ning e ja taga i ning e muidu ühte valgusid hiljemas harenemises. See kõik näikse seda tõendavat, et redutseeritud a jätkaja oma kõlalaadi poolest $\hat{o}$ lähene häälik pidi olema, enne kui sellest o deftongis oi :s võis sündida.

Ka sõna keskel on võinud redutseeritud a ja ä edustajatel ä:l ja a:l veel teine edustus olla, nimelt kadu, nagu näituseks sõnus:

S. aittua, üles paistetama < * $\hat{a}j\hat{e}tt\hat{u}a$, võrd. Soom. Eest. aja —. Sõnas on $\hat{e}$ kadu toonud j täiskõlaliseks muutumise i :ks.

S. ahvettua, päivatama < * $\hat{a}h\hat{e}v\hat{e}tt\hat{u}a$, võrd. Soom. ahava, kevadine tuul, Eesti Saar. aha tuul. Sõnas tuleb veel tähele panna 3-nda silbi a muutumist e :ks pärast seda kui algupärase teise silbi $\hat{e}$ kadunud oli.

S. elpyä, elavaks saama < * $\hat{e}l\hat{e}p\hat{y}\hat{a}$ võrd. Soom. elä —, Eesti ela —.

S. erkanen, lahkuma < * $\hat{e}r\hat{e}k\hat{a}n\hat{e}n$, võrd. Soom. erä, E. erä.

S. heltyä, lahti minema, heldima < * $\hat{h}\hat{e}ll\hat{e}t\hat{y}\hat{a}$, võrd. Soom. hellä, hõllä.

S. kyltyä, tüdima < * $\hat{k}\hat{y}ll\hat{e}t\hat{y}\hat{a}$, võrd. Soom. kyllä, Eesti küll.

S. köyhtyä, kehvaks jääma < * $\hat{k}\hat{o}y\hat{h}\hat{e}t\hat{y}\hat{a}$ võrd. Soom. köyhä, Eesti kehva.

S. laihtua, E. lahtuda < * $\hat{l}a\hat{i}h\hat{e}t\hat{u}$ —, võrd. Soom. laiha, Eesti lahja.

S. löyhtyä, lõtvuda < * $\hat{l}\hat{o}y\hat{h}\hat{e}t\hat{y}\hat{a}$, võrd. Soom. löyhä.

S. nöyrtyä, alanduma < * $\hat{n}\hat{o}y\hat{r}\hat{e}t\hat{y}\hat{a}$, võrd. Soom. nöyrä, Eesti nõdra —.

S. suoltua, soolaseks saama < * $\hat{s}\hat{u}ol\hat{e}t\hat{u}a$, võrd. Soom. suola.

E. vöörduma < *vērēdūn, võrdl. E. vööras, Soom. vieras.

S. E. petta, < *péitättä, võrd. Soom. peittä —, Eesti peita, aga ka petata —.

S. poltta —, E. põleta — < *pólättä, võrd. Soom. pala —, Eesti põle —, pala. Võrdle ka Eesti põleta —, kus e — ê:d edustab.

Siin on küsimuses teise silbi nõrgenud a resp. ä edustajast, mis muud ei ole võinud olla kui ê ja ə. Kadu tuleb nii seleta, et ə ja ê harenemine täiesti sama teed läks kui e tüvedesgi.

Näitusi leidub muudegi vokaalide nõrgenemise kohta, nagu o redutseerimise kohta järgmistes sõnuses.

S. hiertyä, E. hõõrduma < *hērētū —, võrd. Soom. hieron, Eesti hõõrun.

Võimalik, et viimast laadi juhtumised, iseenesest haruldased, analoogilisteks tuleb pidada.

Kuid sarnane ə ja ê kadu ei esine mitte üksi kahe silbiliselt a resp. ä tüvedes, vaid isegi kolme- ja neljasilbistes, enne kõike verbi alal, kuid ka nimede alal, kuidas eelpool olevist näidetest järgneb.

a resp. ä kadu kolmandas silbis on oletav ə resp. ê vahendusel sarnastes sõnades kui:

E. kumarda — < *kúmarâtä, võrd. Soom. kumara, Eesti kumer(a).

E. madalda —, S. madalta — < *mátalâtä võrd. Soom. matala, Eesti madal.

S. vedeltyä < *védelätýä, võrd. Soom. vetelä, Eesti vedel.

Samasugune on ka lugu kõigi kontraheeritud verbi tüvedega, seesugustega kui:

S. lykätköön, E. lükaku < *lúkkätäkösen jne.

S. maada, E. magada, < *mákatâtä, võrdl. Veps. magadan.

Kui muud juhtumised, mis eelpool toodud, peaksid jätma kahtlaseks selle, kas lõpuks ehk tegemist mingi hilise analoogia moodustusega ei ole, siis ei jäta kontraheeritud verbi tüvede juhtumine maad mingi ebaluseks, asetas kõrvuti kõvas astmes a resp. ä ja nõrgas kadu o < *ê resp. *ə.

Siia kuuluvad ka veel sarnased juhtumised, kui:

E. kum(m)argili < *kúm(m)arêkili, võrd. Soom. kumara, Eesti kumer(a).

E. lapergune < *lápêrêkùne.

E. pikergune < *píkkêrêkùne.

E. ümmargune < *úmbârêkùne, võrd. Soom. ympyra. Või on ehk neis olnudgi algupäraselt mõni muu vokal kui a resp. ä.

Neisgi nähtustes seletub kadu selle läbi, et lõpp ehk liide rõhuline oli ja paratamatuna nähtusena eelkäiva vokaali neelis, selle-eelse aga nähtavasti redutseeris nagu eelpool harutatud sõnades kumer, pikergune, piserdama jne.

Teine lugu on a:ga resp. ä:ga siis olnud, kui see sõna lõpus redutseeriti, millal ə:st ja ê:st i saadi, mis seegi esialgu, i:na ja i:na, on pidanud lahus olema kõlalaadi poolest.

Sarnasid juhtumisi ei ole Soome ega Eesti keele alal palju olemas. Peaaegu ainsad üleüldse kindlaks tehtavad juhtumised on Soome keele kompovratiivi lõpp -mpi ja 3:nda isiku lõpp -pi olevikus, nagu näit.:

S. madalampi < *matalampê, võrdl. S. matalamman, E. madalama.

S. parempi < *parêmpê, < võrdl. S. paremman, E. parema.

S. tarkempi < *tarkêmpê, võrdl. S. tarkemman, E. targema.

S. vetelämpi < *vetelêmpê, < võrdl. S. vetelämmän, E. vedelama.

Siia kuuluvad ka enne muid sarnased vaheldused a ja i vahel kui need, mis Soome ja Eesti keeles verbi alal oleviku 3:ndas isikus ainsuses ja paljuses esinevad, kus -pi, -vad vahelduvad. Näit.:

S. saapi, E. saab < *sâpê, võrdl. S. saavat, E. saavad.

S. tuopi, E. toob, < *tôpê, võrdl. S. toovat, E. toovat.

S. voipi, E. võib, < *voipê, võrdl. 3 is. a. E. võivad, S. voivat.

Võimalik, et selle reegli alla omal ajal isegi -va, -vä -lõpulised kesksõnad ja denominaalidgi on käinud, nii et sõnalõpus pi, sõna sees pa res. pä oleks esinud, mis viimane hiljemini üleüldistati.

Siin on kahtlemata küsimus a resp. ä redutseerimisest $\hat{e}$ ja $\hat{e}$:ks ja selle muutumisest sõna lõpus i:ks, mis taas muis käänetes rõhuolude tõttu on võinud vahelduda algupärase a:ga, resp.: ä:ga, täiesti samuti, kuidas lugu e tüvede $\hat{e}$ ja $\hat{e}$:ga on olnud. Oletada tuleb, et rõhk, kolmanda silbi peale ei ole võinud langeda, ainagi nominaatiivis, kas nii et rütm daktüline oli või nii et rõhk, päärõhk, kes teab, eelkäiva silbi pääle, mis pikk oli, sattus, ja nii jäi kolmas silp rõhutumaks, mille tõttu see i:ks redutseeriti. Muis käänetes võidi aga rõhk liite peale uuesti tagasi kiskuda ja see võis a resp. ä alal hoida, kuidas veel Soome keele vormide vaheldusest näib.

Et sarnast vaheldust varemil aegul palju enam on leidunud, võidakse oletada sellest, et mõningaid tüvesid esineb, kus liite a ja e vahelduvad ja kus viimase asetäitjaks sõnalõpus isegi kadu esineb, mis saadud <i:st. Sarnased näitused on:

S. vaahder <*vaah $\hat{t}$ äri <*vaah $\hat{t}$ ärä, aga selle kõrval:

S. vaahtera, kus ehk a analoogine oleks.

Et sarnased nähtused kergesti ei mahu analoogiate hulka, seda näikse tõendavat see asjaolu, et need Lõuna-Eesti murdes, Võru pool ja Setumaal, täiesti reeglikorrased on. Näituseks L.E. jummal' <*jummali <*jummälä, aga võrdle gen. jumala; samuti L.E. illoś <*illosi <illosä aga ilosa, kus a esineb. Tähele pandav on siin juures küll kõigiti üldine liikvida gemineerimine, mis rõhu olusid võib valgustada.

See nõrgenemine võiks küll muidu ka palju hilisem olla, eriti Lõuna-Eesti murde alal sündinud, nii sama kui see, mis sõnades hopõn ja repän esineb, kus n <*ni <*nə:st alles siis on sündinud, kui lõpu n oli kadunud. See oleks eelmiste kohtagi oletatav, kui nähtuse vanust ei oleks toetamas mõnesugused sõnakujud, mis väljaspool Lõuna-Eesti piirkonda saadud. Sest Saaremaalgi ja arvatavasti Lääne- või Pärnumaal öeldakse orav, vasar, sõnadest gen. oravi, vasari jne. kuna i kõigist käändeist läbi käib, ja kõigiti muisse käänetesse nimetavast arvatavasti analoogia kaudu on tunginud. Oleks peaaegu kindlaks, usutavaks peetav, et siin tegemist ei ole väljastpoolt sisse tunginud i asemele seadmise analoogia kaudu, kui ka i läbi kogu käänamise esinevana analoogia mõju on, vaid algupärase redutseeritud a resp. ä jätkumisega i kujul.

Ja võimalik ongi, et sarnane vaheldus a - i vahel, nii et i sõnalõpus ja a resp. ä sõna keskel esines, algupärane oli, mida mööda siis liited $\overset{(\dots)}{l} a, \overset{(\dots)}{r} a, \overset{(\dots)}{m} a$, jne. nominatiivis li, ri, mi kujulistena oleksid esinenud.

Seda mööda saadakse nüüd redutseeritud a ja ä edustuse kohta järgmine kava:

a — $\hat{a}$ sõna sees teises silbis;

ä — $\hat{a}$ sõna sees teises silbis,

millest:

o < * $\hat{a}$, kui eelkäinud häälik on a, i, e on olnud ja i järel käinud, siis deftong oi;

või $\hat{a}$ ja $\hat{a}$ assimilatsioon, kui eelkäinud vokaalid olid esihäälikud või tagahäälikud o, u, ja i resp. i $\hat{a}$:le ja $\hat{a}$:le on järgnenud, siis i;

või lõpuks, $\hat{a}$ ja $\hat{a}$ kadu teises ja kolmandas silbis;

Sõna lõpus, selle vastu, esineb:

a — $\hat{a}$ — i }
 ä — $\hat{a}$ — i } , mis pärastpoole on ühte

valgunud, kõlalaadi poolest. Sest on kindel, et nii a kui ä reduktsiooni edustaja $\hat{a}$ ja $\hat{a}$ jätkajad häälekõllaliselt on pidanud lahku minema. Kokku ühtimine sõna sees täiskõllaliseks e:ks on hiline, mitte veel Lõuna-Eestis läbiläinud nähtus.

Veelgi huvitavam mõne asja poolest on lugu e vaheldustega nii sõna sees kui sõna lõpus.

Kõige pealt e sõna keskel. Missuguseks meie algupärane e üleüldse asetatav, on raske otsusta. Kes teab on e häälik üleüldse nagu ehk suur osa muidgi häälikuid vähemast teises, kolmandas ja nii edasi silpides palju vähemakõllalised olnud, fluidimad võiks ütelda, mis rõhu olude mõjul kergesti võisid painuda, olgu pikenedes ehk täiskõllalisemaks muutudes või nõrgenedes. Kõlalaad poolest aga peab oletama, et siingi esi- ja tagahääldamine on lahus olevana esinenud, mille jätkuna Setu-Võru õ esinemist väljaspool esimest silpi $\hat{a}$ asetäitjana tuleks pidada.

Kõige päält need juhtumised kus * $\hat{a}$ resp. * $\hat{a}$ assimileeritakse järeltuleva i poolt. Näitus.:

E. kässi < * $k\hat{a}s\bar{i}$ < * $k\hat{a}s\hat{a}i$, võrd. S. käded;

E. lassid < * $l\hat{a}s\bar{id}$ < * $l\hat{a}s\hat{a}id$, võrd. E. lasen.

E. olli < * $ol\bar{i}$ < * $ol\hat{a}i$, võrd. E. olen;

E. panni < * $pan\bar{i}$ < * $pan\hat{a}i$, võrd. E. panen;

E. pessi <*pesī <*pesai, võrdl. E. pesema;

E. surri <*surī <*surâi, võrdl. surema;

E. tulli <*tulī <*tulâi, võrdl. tulema.

Võib olla, et siia muidgi nähtusi peale e tüveliste minevikus kuulub, kuid seda ei ole hõlpus kindlaks teha.

On tõenäolik, et assimilatsioon samuti esineb e tüvedes verbi -ja liite eel sõnades seesugustes kui:

S. E. olija <*ólîjâ võrdl. E. olema, S. olen;

S. tekija <*tékajâ, võrdl. S. tekemä, E. tegema jne.

E. S. tulija <*tulîjâ, võrdl. E. tulema.

S. tulen;

Palju laialisemad on need juhtumised, kus ə ja ê teises silbis, mis loomulikult muidugi rõhutu oli, kaduma on läinud.

Huvitavad on küll kõige pealt mõned derivaatad e listes tüvedes, mille esimese ja teise silbi rajal dentaal on asetsenud ja mille liide samuti dentaaliga on alganud. Neid sarnasid nähtusi leidub nii noominate kui verbide alalt.

Kõige pealt sarnased nähtused noominate alalt, kus ə, ê kadu 2 silbis sõna keskel liidete tta, ttu, tto, tti ees esineb nagu sõnades:

E. kest, S. ketto <*kétättâ, võrdl. E. kesi-kee, Soom. kesi-keden, ka kettua.

E. kints, Soom. kinttu <*kínttù, võrdl. Eesti kinnar, gen. kindra, Soom. kintere.

S. ontto, õõs <*ónttò, võrdl. Soom. ontelo, ka onsi, onte —.

S. pentu <*pénētù võrdl. Soom. peni, penikka, kus küll i esineb.

E. vart, S. varsta <*vártättâ, võrdl. Eesti vars, varde —, Soom. varsi, varte —.

S. vattu <*vátättù, võrdl. Soom. vaderma, vadelma, Eesti vaarikas, vabarn, kus a pealegi esineb, ja tagasi juhib ehk kuju juure *vad arm.

Siia ehk kuulub ka veel:

S. vartti, sohinainé >vártätti, võrdl. E. värd, ka värdjas.

E. vaat, S. vaatti <vántätti, võrdl. Soom. vääntä —, Eesti väändma.

Huvitav on siin juures ka veel see, et t :st resp. d :st s on sündinud mõnes Eesti keele ehk Soome keele devivaadis. See on seletatav ehk nii, et teise silbi vokaal ə resp. ê õige kinnine pidi olema, enne kui ta kadus, aegu saades dentaalse hääliku d ehk t muutumise s :eks, spirandiks. Selle poolest on huvitav võrrelda Eesti vart ja Soome varsta, Eesti kest, aga Soome kettu; kints sõnas on spirant kahtlemata u mõjul hiljemini sündinud.

Peale selle esineb samuti ə resp. ê kadu nimetatud e laadi tüvede ainsuse osatavas ja paljuse omastavas, nagu näituseks :

E. hiit, <*hídətà, võrd. Eesti hiide —;

E. hiite, <*hídətèn, võrd. Eesti hiide —;

E. hõit <*hóidêtà, võrd. Eesti hõide —;

E. hõite <*hóidêtèn, võrd. Eesti hõide —;

S. kortta <*kórtêtà, võrdl. Soome korte —
Eesti kõrde —;

S. kortten <*kórtêtèn, võrd. Soome korteva
kõrreka;

S. köyttä <*kóytətà, võrd. Soome köyte —,
Eesti köide —;

S. köytten <*kóytətèn;

S. läntta, E. läänt <*lántətà, võrd. Soome
lante —;

E. mett <*métətà, võrd. Soome mete —, Eesti
mesi-mee;

S. metten <*métətèn;

S. niitta <*nítətà, võrd. Soome niite —;

S. niitten <*nítətèn;

S. ontta, õönt <*óntətà, võrd. Soome ontelo
Eesti õõnde —;

S. ontten <*óntêtèn, võrd. Soome onte —;

S. paatta, paekivi <*pátətà, võrdl. Soome
paatero;

S. paatten <*pátêtèn, võrd. Soome paate —;

E. reit <*reitətà, võrd. Eesti reide —, Soome
reite —;

E. reite <*réitətèn;

S. täyttä <*táyətà, võrd. Soome täyte —,
Eesti täide —;

S. täytten <*täytätèn, võrd. eelm.;

E. uut <*ütâtà, võrd. Soome uute —, Eesti uude —;

E. uute <*ütâtèn, võrd. Eesti uude —;

S. vartta <*vartâtà, võrd. Soome varte —, Eesti varde —;

S. vartten <*vartâtèn;

E. vett <*vétâtà, võrd. Soome vete —;

E. vete <*vétâtèn;

S. vuotta, aastat <*võtâtà, võrd. Soome vuote —;

Aga sarnaste juhtumiste hulka kuuluvad üleüldse kõik nii kutsutud e tüved, mille ə resp. ê kadumist vaid euphonia seadused ei ole takistanud, nagu eespool esitatavist nähtustest ehk selgub, olgu noomenite või verbide alal.

S. hiirtä <*hîrâtà, võrd. Soome Eesti hiire —;

S. hiirten <*hîrâtèn;

S. huolta, E. hoolt <*hólâtà, võrd. Eesti hoole —, Soome huole —, S. huolehtia, E. hoolitseda;

S. huolten, E. hoolde, hoolte, <*hólâtèn, võrd. Soom. huoleva;

S. huulta, E. huult <*húlâtà, võrd. S.E. huule —;

S. huulten, E. huulde, huulte <*húlâtèn;

S. juonta, E. joont <*jônâtà, võrd. Soome juone —, Eesti joone —;

S. juonten, E. joonde, joonte <*jônâtèn;

S. E. juurta, E. juurt <*júrâtà, võrd. Soome Eesti juure —;

S. juurten, E. juurde, juurte <*júrâtèn;

S. kaarta, E. kaart <*kárâtà, võrd. Soome kaareva;

S. kaarte, E. kaarde, kaarte <*kárâtèn;

S. lientä, E. leent <*lémâtà, võrd. Soome lieme —, Eesti leeme —;

S. merta, E. merd <*mérâtà, võrd. ES. mere — jne.

Ka olevas käändes, essiivis esineb paiguti, eriti Soome keele alal, ə ja ê kadu, nagu:

S. lasna, lassa <lápsênà, võrd. Soome E. lapse —

S. läsnä, lässä <*lāsənā, võrd. Soome lähellä, Eesti lähedal;

S. miesnä, miessä <*mīesənā, võrd. Soome miehe — <*mēse —, Eesti mehe — <*mēhe <*mēse;

S. nuorna, nuorra <*nōrānā, võrd. Soome nuore —, Eesti noore —;

S. täynnä <*täytənā, võrd. Soome täyte —, Eesti täide, täyde. —

Edasi deverbaalid tta, ttä, ttu, tty liidetega.

S. hirttä —, E. hirta — <hírtättä, võrd. Soom. hirte —, E. hirde —;

S. E. katta — <*kántättä, võrd. Soom. kante —;

S. kettä — <*kétättä, võrd. Soom. kete, — Eesti kesi-kee, Mord. ked;

S. korttua <*kórtättua, võrd. Soom. korte —, Eesti kõrde; —

S. kättä, <*kátättä, võrd. Soom. käte —;

E. kända, S. kyntää <*küntätä, võrd. S. kynte —;

E. kütta — <*küdättä, võrd. Eesti küdema;

E. matta, <*mándättä, võrd. Soom. mantere, Eesti manner-ndri;

E. sütti — <*sütättü, võrd. Soom. syte —, Eesti süsi-söe;

S. tottua, sõna kuulma, <*tótättua, võrd. Soom. tote —;

S. täytta —, E. täita — <*täytättä, võrd. Soom. täyte —, Eesti täide —;

S. varttua, kasva, <*vártättua, võrd. Soom. varte —, Eesti varde —;

S. vettyä, E. vettida, <*vétättüä, võrd. Soom. vete —.

Või teiselt poolt mõned sarnased juhtumised kui:

S. hiiltyä >*hílättyä, võrd. Soome hiile —;

S. huoltua v*hólâttua, võrd. Soome huole —, Eesti hoole —;

E. juurduda, Soome juurtua <*júrâtüä, võrd. S. E. juure —;

S. jähtyä, E. jahtuda < *jähētüda, vörd. E. jahe-jaheda;

S. E. jättä — < *jähgättä —;

S. kaartua < *kärētüa, vörd. Soome kaareva;

S. kaihtaa < *kaihētta, vörd. S. kaihi-kaihen;

E. koolduda < kólētüda — vörd. E. koole;

S. lauhtua, lahkuda, < *lauhētüa, vörd. S. lauhea;

S. maistua, maitseda < *mäitsētüa, vörd. E. maitsen, maida;

S. mieltyä < *mélētýä, vörd. Soome mielevä;

S. nuortua < *nórētüa, vörd. S. nuore —;

S. puoltaa < *pólētää, vördl. Soome puole —;
Eesti poole —;

E. S. päästä < *päsätä, vörd. pääsen;

S. saartaa < *sárētää, vörd. S. saare —;

S. tuultua < *túlētüa, vörd. S. E. tuule —;

S. tyyntyä, vagaseks jääma < *týnetyä — vörd.
S. tyyne —;

S. vaihtua, E. vaehtuda < *váihētüda, vörd.
S. E. vaihe;

S. vuoltaa < *vólētäda, vörd. Soome vuolen,
Eesti voolin;

S. yltyä, tõusma < *ýletyä, vörd. S. ylempi,
E. ülem;

S. ärtyä, ägedaks saama < *áretyä, vörd. S. ärea;

S. ääntää < *äänätää, vörd. Soome ääne —,
Eesti (h)ääle —.

Samuti on ka lugu infinitiivis ja tehtavikus, nagu näit.:

E. joosta, S. juosta < *jöksätä, vörd. Soome juokse —, Eesti jookse —;

S. menna, E. minna, menna < *ménätä, vörd.
Soome menen, E. Vir. menen;

S. niellä, E. neelda < *nēlētä, vörd. Soome niele —, E. neela;

S. nuolla, < *nólētä, vörd. Soome nuole —,
Eesti nooli —;

S. nähda, E. näha, E. näta, <*näkətä, võrd. Soome näkemä, E. nägema;

S. E. olla <*ólētä, võrd. S. E. olema;

S. E. panna <*pánētä, võrd. S. E. panema;

S. piillä <*pīlētä, võrd. S. piile —;

S. E. purra <*púrētä, võrd. S. E. purema;

S. tehdä, E. teha <*tékətä, võrd. S. tekemä, E. tegema;

S. E. tulla <*túlētä, võrd. E. S. tulema;

S. vierrä <*véřētä, võrd. E. veerema;

S. viillä <*vīlētä, võrd. viilema;

S. vuolla <*völētä, võrd. Soome vuole —.

Samuti on ka lugu tehtavikus, nagu näit.:

E. minnakse, S. mennään <*ménətäksen;

E. nähakse, S. nähdään <*näkətäksen jne.

Ka algupärase kolmanda silbi ə ja ê kaovad, nagu näituseks:

S. kannelta, E. kannelt <*kántelētä, võrd. S. kantelen, E. kandle;

S. pienarta, E. peenart <*pēnterētä, võrd. S. pientaren, L. E. <pindre jne.

Samuti on lugu verbi alal, kuidas järgmistest näikse:

S. siementyä, E. seemendama <*sémenətüdä võrd. S. E. siemene — seemne —;

S. siimestya, varjutuma <*siimeksətýä, võrd. Soome siimekse —;

S. sydäntyä, E. süandama <*sýdämətýä, võrd. Soome sydäme —, E. südame —;

S. ymmartää, aru saada <*ýmpärətä —, võrd. L. E. ümbrelt jne.

Siingi on rõhuolude mõju ilmne, salgamata, selge ə ja ê kadumise kohta, nagu seda redutseeritud a resp. ä edustajate kohta on võidud eelpool kindlaks teha.

Lõpuks on ə ja ê kadu oletatav ka veel käände lõppudes, seesugustes kui:

(..) (..) (·) (·) (·) (·) (·) (·) (·) (·)
--- ssa <*sna <səna, ja — stä <*səta.

Võrdle eelmisi sisseütleva lõpuga sen, kus e esineb.

Samuti on asjalugu ka l:eliste paika tähendavate käänetega, alalütleva ja alaltütlevaga:

— l l ä ^(..) <*l n a ^(..) <*l ã n ä ^(^), ja l t ä ^(..) <*l ã t ä ^(^) ^(..), missugusid lõppusid alaleütleva lõpuga, len tuleb võrrelda.

Selle vasta on ã ja ê sõna lõpus i:ga olnud edustatud nagu seda tõendavad sarnased sõnakujud kui:

S. E. käsi <*kãti <*kãtã;

S. E. vesi <*veti <*vetã jne. ilmselt tõendavad. See käib vähemast kahesilbiliste tüvede kohta.

Kolmesilbiliste lõpu ã ja ê on selle vasta edustatud kas i:ga või kaduga; viimane on nähtavasti hiline ja oletab ehk eelkäivat i edustust. Näit.:

E. S. kolmas, ka S. kolmansi <*kolmãnti <*kolmãntã; võrd. S. kolmantena, E. kolmande; S. neitsyt, E. neitsit <*neityti, <*neitsytã.

E. sõsar, S. sisar <*sesari <*sesarã;

E. S. tuhat <*tuhãtti <*tuhãntã;

Sest ê ja ê edustust oletavad vormid:

S. tuhãnte —, E. kolmande —, S. sisare —, S. neitsye —.

Ka paljuse nimetava lõpp t resp. d on pidanud olema kord ã resp. ê lõpuline, oletes genetiivi ten lõpust, kus e esineb. Kuid siin on samuti kui tegeviku ja tehtaviku mineviku kesksõna lõppudes S. nut, tu, E. nud, tud, nagu sarnastes sõnades kui neitsit, õlut ja muud pidanud ã ja ê ennemini kaduma kui nad i:ks muutudes oleksid saanud veel mõju avalda eelkäiva dentaali kohta, sest muidu oleks pidanud sest spirant s sündima.

Kokku võttes saadakse siis e tüvede ã ja ê kohta järgmine kava.

Sõna sees:

ã resp. ê — o (kadu);
või:

ã resp. ê — e (resp. e L. E.);
või:

ã resp. ê — i i ja j eel.

Sõna lõpus:

ã resp. ê — i (2. sil.);

ã resp. ê — o, kadu (3, 4. jne. s.):

Ei jää kaheldavaks, et redutseeritud haalikute ã ja ê esinemisala palju suurem on olnud, kui need juh-

tumised, mis eespool on kõnealuseks tulnud. Ainuke põhjus, mis neid oletatavid lisajuhtumisi ei ole käsitlusele võetud, on see, et need nii kergesti tõendatavad ei ole kui eespool harutatud juhtumised. Aga see ei ütle veel, et see tõendatavus kord võimalikuks ei saaks. Ongi loota, et mida enam vokalismi edustus harutuse alla võetakse, seda selgemaks saab, et vokalismigi poolest meie esialgne keel palju keerulisem on olnud, igatahes palju teiselaadilisem kui meie nüüdne kõneldav keel. Ja võidakse kindel olla, et selles lahkuminekus just kõigesugused redutseeritud ebamääraselt artikuleeritud häälikud, nagu üleüldse kõige-laadilised üleminekuhäälikud silmapaistvat osa on etendanud.

W. Grünthal.

Lenau „Viru lauliku lauludes“.

Saksa kurb-üleval lüürikeri Lenau mõju pääle on ennegi tähendatud Kreutzwaldi samalaadilises tundeluules. Nii on Kreutzwaldi vahekorda Lenau vastu puudutanud J. Kunder oma „Eesti kirjanduses koolile ja kodule“; nii hiljuti Kunderi järel ka M. Kampmann oma „Eesti kirjanduseloo peajoonte“ teises osas. Kunder märgib õigusega otsekohesteks Lenau tõlgeteks sarnased luuletused „Viru lauliku lauludes“, nagu „Palumine“ („Viibi mu peal, sõstra silm Weil' auf mir, du dunkles Auge“) ja „Armastuse pidu“ („Ta enda kirjul laulul ronib — Auf ihren bunten Liedern klettert“). Selle asemel toob hr. Kampmann oma kirjanduseajaloos Kreutzwaldi enese elusaatusest väljakasvanud, algupäraste luuletuste hulgas paar näidet, mis tõepoolest mitte algupärased ei ole, vaid kahe vastava Lenau luuletuse sõnasõnalised tõlked.

Sarnaseid enam-vähem sõnasõnalisi Lenau tõlkeid on nende ridade kirjutaja „Viru lauliku lauludes“ 14 ümber tähele pannud.

Hra Kampmann teab küll, nagu juba tähendatud, Lenau mõju õieti nimetada Kreutzwaldi kõne all olevas luuletustekogus, kuid selle üleüldisest läbikaudsest nimetamisest ei ole küllalt, nagu nägime. Ei ole sellepärast vististi mitte ülearune tõlkeid algupärastest ja mõjualuseid luuletusi tõlgetest eraldada selle lähemaks kindlakstegemiseks, mis „Viru lauliku laulud“ iseseisvat ja omapärast, mis laenatud ja võõrsilt omandatud sisaldavad.

Vaatleme siin Lenau tõlkeid. Võtame kõige päält väikse tuttava ja ilusa luuletuse: „Möödaläinud aeg“. Selle asemel, et seda kõrvu panna mõne Kreutzwaldi jaoltki algupäraselt näitava luuletusega nagu „Esimene laul“ („Kui hiljem kuulsad mehed mind sõbraks nimetanud“), paneme „Möödaläinud aja“ saksakeelse originali siin kõrvu Kreutzwaldi eestikeelse tõlkega:

Vergangenheit.

Hesperus, der blasse Funken,
Winkt uns melancholisch zu.
Wieder ist ein Tag gesunken
In die stille Todesruh;
Leichte Abendwölkchen schweben
Hin im sanften Mondenglanz,
Und aus bleichen Rosen weben
Sie dem Todten einen Kranz.
Friedhof der entschlafnen Tage,
Schweigende Vergangenheit!
Du begräbst des Herzens Klage,
Ach, und seine Seligkeit!

(Gedichte von Nikolaus Lenau, 1857).

Möödaläinud aeg.

Ehatäht, sa kahwatanud,
Pilgud, waatad kurwalte,
Jälle on üks päaw meil läinud
Waikse surma rahuusse;
Kerged õhtu pilwekesed
Rutawad kuu paistele,
Koowad kahwad roosikesed
Surnu-pärjaks päawale.
Matus uinund päawadelle,
Waikew möödaläinud aeg!
Sina matad südamele
Kurbtust kõik ja õnnistust.

(Wiru lauliku laulud, 1865).

Tolleaegse Eesti keele kohta nii sundimata ja sulavalt tõlgitud, et see luuletus tõepoolest otsekui algupärase mõju avaldab. Kahtlemata helisewadki selles Kreutzwaldi omad nukrad südamekeeled, samuti nagu ka ühes teises, Kampmanni kirjanduseajaloos Lenau omaks tähendamata jäetud salmijaksus:

Wie man grüßet alte Freunde,
Grüss ich manchen lieben Ort;
Doch im Herzen wird so schwer mir,
Denn mein Liebstes ist ja fort.

Immer schleicht sich noch der Pfad hin
Durch das dunkle Waldrevier
Doch er führt die Mutter Abends
Nimmemehr entgegen mir.

(Einst und jetzt).

Nii kui sõbrad teretawad,
Teretab mind mõni paik;
Aga süda lähäb nukraks,
Minu armsad kadund kõik.

Ikka weab weel teerada
Läbi metsa pimedada,
Aga õhtu ei too ema
Wastu tutwada sammuga.

(Enne ja praegu).

On liiga vähe ütelda: „neist tõlgetest võib Saksa lauliku Lenau mõju selgesti tunda.“ Mitte ainult Lenau mõju: need luuletused on Lenau oma! Kreutzwaldis on nad ainult vaimusugulase Eesti keelde tõlkija leidnud. Otsekohesed Lenau tõlked on päale eelpool nimetatute veel järgmised „Viru lauliku“ laulud: „Kõrbes“ („In der Wüste“), „Minu kandlile“ („An meine Gitarre“), „Enne ja praegu“ („Einst und jetzt“), „Nuker-meel“ („Unmuth“), „Udu“

(„Nebel“), „Kuupaiste“ („Das Mondlicht“), „Sinu pilt“ („Dein Bild“), „Kewade“ („Der Lenz“), „Kaljuküngas“ („Die Felsenplatte“), „Minu pruut“ („Meine Braut“), „Sügisel ettevõetud nõu“ („Herbstentschluss“).

Ka K. E. Sööti ja nende ridade kirjutaja toimetatud „Eesti luules“ ilmus algupäraste Eesti luuletuste hulgas ka mõningaid vanemate kirjanikkude tõlkeid. Need olivad üleüldiselt rahvalikuks, tuttavaks ja koduseks saanud laulud nagu Kreutzwaldi Hauffi järele vabalt ümberluuletatud „Priiuselle“ või Koidula Klaus Groth'i järele sõnasõnalt ümberpandud „Meil aiaäärne tänavas“. Sinna võeti ka paar Kreutzwaldi vähem rahvalikku, aga hästi õnnestanud Lenau tõlget nagu „Möödaläinud aeg“ ja „Sügisel ettevõetud nõu“. Selle juures jäeti teksti hulgas väljamaalised algallikad nimetamata, sest et nende nimetamine raamatu kavatses oli mõeldud. Eessõna langes lõplikult ometi välja tehnilistel põhjustel.

Olgu sellega nüüd Lenau antud, mis Lenau päralt „Viru lauliku lauludes“! Kreutzwaldile jääb tema kaas-aegse ja kaasatundva Eesti keelde tõlkija au. Vaevalt võiks keegi praegustest meile Lenaut maitstavamaks teha kui Kreutzwald:

Todeskühl der Winter naht,
Wo sind, Wälder, Eure Wonnen,
Fluren, Eurer voller Saat
Goldne Wellen sind verronnen!

Es ist worden kühl und spät,
Nebel auf der Wiese weidet,
Durch die öden Haine weht
Heimweh; — Alles flieht und
[scheidet.

(Herbstentschluss).

Surmawilul tuleb talw,
Kus on teie ilud, metsad?
Wälja andest paisub salw,
Leinal seiswad kõrre otsad.

Wiluks kõik ja hiijaks läin'd,
Karjamaadel luusib udu,
Läbi lepikutest käin'd
Kurwa lahkumise kudu.

(Sügisel ettevõetud nõu).

Nagu näeme, on Kreutzwaldi sõnasõnaline tõlge originaliga võrreldes vähe kaotanud. Mõnikord on see koguni uusi kujukaid luulepiltisid juurde võitnud (nagu „leinal seisvad kõrre otsad“). Nii talitavad kõik hääd tõlkijad. Kuid nende osa ja teenus on ikkagi võõra antud meeoleolu võimalikult iseloomulik ümberistutamine.

Pärast Lenau tõlkeid võiks kõneleda ka Lenau mõju alustest luuletustest „Viru lauliku lauludes“. Kuid „Viru lauliku laulud“ sisaldavad Lenau, Schilleri, Goethe, Bürgeri, Hauffi meisterlikkude tõlgete kõrval väga vähe oma ja algupärast. Selgesti tuntavat Lenau mõju võiks konstateerida vahest ainult paaris Kreutzwaldi enam-

vähem algupäraselt - näitavas luuletuses („Annetuseks“, „Esimene laul“.

Tõenäitlikult heliseb Lenau mõju peidetult ja teiste meeleoludega segatult — ometi ka Kreutzwaldi kõige suuremates rahvuslikkudes luuleteostes kaasa.

Gustav Suits.

Materjalid Eesti kirjakeele ajaloo jaoks.

Nagu tuttav, algavad pikemad meie päivini alal püsinud üleskirjutused Eesti keeles 17. aastasajal, nimelt Georg Mülleri jutlustega aastatest 1600—1608. Kõik, mis varemine Eesti keeles vast üles kirjutatud oligi, on kadunud. Kui vanades kroonikates ja dokumentides leiduvad eesti-keelsed nimed kõrvale jätame (nende kohta vrdl. minu kirjutused „Eesti Kirjanduses 1913 lk. 1—9 ja 49—56 „Läti Hendriku Eesti keel“ ja lk. 156—168 „Mis kõnelevad Liber Censur Daniae (Daani hindamise raamatu) kohanimed Eesti rahva minevikust“), siis leiame alles 16. aastasajal paar mõnerealist kirjakest, mis keeleajalooliselt siiski mitte koguni ilma tähtsusetta ei ole. Need on:

1. Liivi talurahva õigus.

(Vrdl. W. Reiman, Sitzungsberichte d. gel. estn. Ges. 1893 lk. 112—122; Seesama: Eesti üliõplaste Seltsi albumis II, Tartus 1894 lk. 189—192; M. Kampmann, Eesti kirjanduselo peajooned, I, lk. 144—145; M. Lipp, Kodumaa kiriku ja hariduse lugu, Tartus, 1897, lk. 118. Kõigis neljas kohas on tekst ise ka ära trükitud.)

Kuna ma neid, keda selle kirjakese kirjandusajalooline ja haridusline külg huvitab, eelpool nimetatud raamatute juure juhatan, tahaksin ma siin selle arvatavasti praegu kõige vanema eestikeelse kirjakese keelelise külje juures pisut peatada.

Kirjakese tekst on, nagu eelpool nimetatud, neljal puhul ära trükitud. Ehk küll kõik need trükid ühest hallikast pärit on, lähevad nad, hooletuma äratrükkimise põhjal, mitmeti üksteisest lahku. Esimene ja minu arvates kõige õigem on tekst, mis Sitzber. d. Gel. Est. Ges. ilmus. Nähtavasti sellest on vigane äratrükk järgmisel aastal Üliõpl. Seltsi albumis tehtud. Albumist on tekst Kampmanni

kirjanduseloosse võetud kuid jälle viga sisse tehtud, kuna Lipp oma teksti Sitzungsberichtidest on võtnud, aga armetu palju vigasid sisse teinud. Et tekstid nii lahku lähevad, lasen ma kirjakese siin veel kord Sitzungsberichti'de järele ilmuda ja tähendan klambrite vahel albumi lahkuminekud ära.

Keß walkift (album: walk ift) tunniftap, ninck ep woy fe teox tehe (al.: teha) fe Maxap (a: maxap) 1 w (a: W)

Keß Unrechtli kaiwap fe maxap nuchtuß 1 w (a: W)

Keß Roiwi wife ucheft teifelt wottep (a: wottab) teh pehl ellick kirko ellick toa feelt ux aßi miß kuß tibbo wert on fe mackfap 40 w (a: W)

Kuß ux aßi üx kort leppitut on fee ep pehe uhefte kaiwatut (a: kaywatut) lanna, keß fe wafta tep fe mackfap 1 w (a: W)

Joxlep ux fullana temma perremehe jureft erre enne ko temma aßt weljaß on fieß kaddup temma palck keick leßt nuchtlußeft nuchtlufest fap fe Ißandt (a: Ißandt) üx kolmaß oßa ninck (a: nick) üx oßa fe kirck ninck kolmaß oßa fe keß (aus „kannel“ corrigirt) (a: corrigirt aus kennel) kaiwap.

Keiß teife pehl walleftap ninck ep woip fedda (teh durchstrichen — albumis puudub) tedde fahte fel ohn wizet felka pehl.

Nagu näeme, on meil siin 6 trahvimäärusega tegemist. See on nimelt väikese osa Liivi talurahva õiguse tõlge, mis Liivi kirikumaaades maksis, mitte ainult Liivimaal, vaid mõne muudatusega ka Tallinnamaal, nimelt Harjus ja Virus. Kuid, nagu Reiman näitab, ei ole eelolevad trahvi määrused mitte maal elavate eestlaste jaoks tehtud vaid nende jaoks, kes Tallinna linna piirides elasivad. Kirjutükk on 1893. aastal Tallinna linnaarhiivist leitud. Paberi ja kirjutamise viisi poolest on kirjakese ülesleidja G. v. Hansen tema vanaduse 16. aastasaja sisse määranud ja Reiman tõendab ligemalt, et ta mitte hiljem ei võinud tekkida kui 1561, kus Tallinn Rootsi valitsuse alla sai. See kirjake oleks ainuke eestikeelne kirjalik mälestus ordo ajast, mis alal püsinud.

Kõne all oleva kirjakese keele kohta kirjutab W. Reiman: „Kindlat õigekirjutust ei ole märgata. Pime juhtumine juhib kirjutaja sulge. Nõnda, näit., on sõna „maksap“, mis tekstis neli korda ette tuleb, kolmel iseviisil kirjutatud: „maxap“, „makfap“, „mackfap“. Muidu tuletab kirjutamise viis Georg Müllerit ja Heinrich Stahli, s. o. selleaegist Saksa õigekirjutust meele. Kirjakeses leiduvad kõik Saksa tähed ja saadavad siin naeruväärilisi,

kuid asjata hüpanguid korda, et Eesti keele häälikuid tabada ja õigesti üles tähendada.

Rohkem tuleb meil kirjakese kirjutaja grammatika tundmisest lugu pidada, mida ta ju ainult in praxi (elus) omandada võis. Hoopis harjumata ei näi ta Eesti keeles sugugi mitte olevat. Paiguti võtab ta õieti hoogu ja on siis päris meister eitava konstruktsiooni tarvitamises, mis muidu igale võõrale nii palju peavalu teeb, nõnda näit. esimeses reas „ep woy;“ nimesõna ühendamises arvusõnaga „kuß tibbo;“ kuid sealsamas komistab ta jälle Saksa keele kammitsas, nagu 15 reas „ep woip.“ Kuna ta 2 reas prädikaati õigesti tarvitab: „ep woy tehe“, objekti „le“ „seda“ asemel aga valesti, teeb ta alamal ümber pöördud vea: „ep woip“ valesti, „sedda“ aga õigesti. Sõnadest ei tule tal puudust. Ainult 1-ses reas on ta sõna „walkist“ ilma asjata Saksa keelest laenanud (fälschlich), niisama ka 3:as reas sõna „Unrechtli.“ Nii kaugele W. Reiman.

Et kirjutaja õigekirjutus täitsa pimeda juhtumise asi oleks, nagu W. Reiman tahab, sellega ei saaks hästi kokku leppida. Suurema osa tähtede kohta peab tunnistama, et nad mitte palja juhtumise kombel seal ei seisa, vaid et kirjutaja teataval mõõdul ennast maksvatest reeglitest on püüdnud juhtida lasta. Ma tahaksin oletada, et see kirjakene ise tõenduseks on, et ta mitte esimene selletaoline ei ole. Aga olgu sellega lugu kudas on. Ma ei taha selle küsimuse juures siin pikemalt viibida, vaid läheksin otsekohe kirjutaja kirjaviisi ligemale läbivaatamisele.

Lühikesed vokaalid a, e, i, u on üleüldiselt sealsamas tarvitatud, kus nad praegugi peavad seisma. *a* asemel seisab 2: ses silbis 22 korral õigesti *a*, aga viiel korral *e*, osalt vist küll endise *ä* asemel, nõnda tehe (vrd. Soome tehdä), erre (Soome älä), tedde (Soome tietää), osalt ei ole aga põhjus selge, vahest ainult kirjutamise viga; nõnda wottep, lahte (p. o. saada), wizet; — praegune *e* on igakord *e* tähega kirjutatud: selged kirjutuse vead on kannel (kennel asemel), sul-lana (sulane), vistist ka keiß (kes). *i* ja *u* seisavad igakord seal, kus meie neid praegugi tarvitame, ainult kahel sõnal on sõnalõpul praeguse *u* asemel *o*: kirko ja tibbo ja 2: ses silbis puudub sõnas kirko praegune kirjakeele *i*, mis aga murretes (Saaremaal) ka praegu puudub: kerk kergu (kirik). *o* seisab seal, kus praegugi, ainult sõna „on“ üks kord „ohn“. Huvitav on, et sõnades teox, toa tüve *u* asemel *g* ja *b* kadumisel juba *o* seisab; — ü on neljal* korral *u* kirjutatud: ucheft,

ux (3 korda), kolmel korral ü (kõik sõnas üx); ä asemel leiame e: erre, weljaß; — ô asemel o: wottep.

Pikad vokaalid on niisama ühekordselt kirjutatud, kui lühikesed. Vahe pikkade ja lühikeste vokaalide vahel on aga kirjutaja siiski tihti püüdnud teha ja nimelt tarvitab kirjutaja lühikese vokaali äratähendamiseks 1) järgneva konsonandi kahekordselt kirjutamist: kaddup, walleftap, fullana, temma, fedda, leppitut jne., sealsamas aga ka perremehe, tehe; 2) s: i asemel ß: aßi, nuchtlußeft, aga sealsamas kõrval ka f: nuchtlufest, oßa, lßandt; pika vokaali tähenduseks: 1) järgneva konsonandi ühekordselt kirjutamist: jures, 2) s: i asemel f: wife (-wiisi), teise, aft (aasta); 3) vokaali järel h: d kirjutades: sahte (saada), teh, uheste (uueste), pehl; 4) vokaali kahekordselt kirjutades: fee, feeft (aga ka fe), ehk i järel e: d tarwitades fieß (siis); 5) osalt ilma pikkade ja lühikeste vokaalide vahel mingit vahe tegemata: fap, fe, tep, kuß (kuus), wert, Joxlep. — Praeguse ö ö asemel seisab oi sõnas Roiwi. Lühike ö ja pikad ôõ ja öö ei tule ette. — Liitvokaalidest (diftongidest) leiduvad ea asemel ehe: pehe (pea); praeguse ae asemel vana ai sõnas kaiwap, kaiwatut; siis veel ei: teife, teifeft; ui sõnas ko (kui), ôi sõnades woy, woip, keick.

Konsonantide pikkust ei tähendata, konsonandi kahe või ühekordne kirjutamine tähendab ainult eelseisva vokaali lühidust ehk pikkust. Üksikute konsonantide kohta võiks järgmist tähendada: ks tähendamiseks on tarvitatud 1) x: teox, Maxap, ux, üx; 2) kf: makfap; 3) ckf: mackfap; 4) xf: Joxlep. — ts tuleb ühes sõnas ette, tema tähendamiseks on tarvitatud z: wizet. — s on lühikese vokaali järel ja alati sõna lõpul ß: aßi, keß, kuß (kus ja kuus), miß, fieß, weljaß jne., pika vokaali järel ja alati t ees: f: teife, wife, tunnißtap, walleftap jne. — k (ehk g) asemel on sõna lõpul ck: ellick, palck, keick, kirck, ninck, mujal k: kirko. — b asemel seisab sõna lõpul (praes. 3. pers. sg.) alati p: tunnißtap, Maxap, kaiwap, wottep, tep, kaddup, sap jne., sõna keskel leiame bb sõnas tibbo. — d asemel leiame sõna lõpul t: kaiwatut, leppitut, kort, wizet, üks kord dt: lßandt, sõna keskel dd: kaddup, sedda, tedde (teada), üks kord t: sahte (saada); p, t, liquidate l, r, nasaalide m, n, siis ka w ja j kohta ei ole midagi iseäralist ütelda. Kirjutuse wiga on muidugi fanna (saama), niisama nuchtuß (nuhtlus); — h on enamasti ch: Unrehti, nuchtuß,

u cheft, aga ka *h*: tehe, perremehe. — Keeleajalooliselt huvitavamad vormid on vahest *teox*, *toa* (vaata eespool), niisama *kaiwap* (kaebab, vana *ai* veel püsinud), *u heste* (uuesti, lõpp — *ste* kirjutatud, mitte *sti*).

Kui käsikirja mitte tähtede kirjutamise viisi, paberi vanaduse (v. Hansen) ja sisu (W. Reiman) pärast 16. aastasaja 1. poole sisse ei peaks mahutama, ei annaks keel ja kirjaviis iseenesest selleks mitte põhjust. Kas keel ja kirjaviis enam sellele oletamisele vastu ei kõnele, on raske ütelda, kuna me liig vähe tekstisid 16. aastasajast tunneme. Iga tahes on aga Georg Mülleril palju rohkem vanu sõnakujusid, mida me siit asjata otsime, ehk küll nendel siin juhtumist ilmuda oleks olnud.

2. Juramentum der Undudeschen (mitte-sakslaste vannutamise sõnad).

Sügisel 1891 leidis Tallinna linna-arahvaar G. v. Hansen, linna arhiivi korraldades, lühikese eestikeelse käsikirja, mida ta tähtede kirjutamise viisi ja muude väliste tunnemarkide põhjal arvas 16. aastasajast pärit olevat. W. Reiman, kes kirjatüki Eesti Õpetatud Seltsi Sitzungsberichtides 1893 lk. 103—112 ära trükkis ühes oma pooliste pikemate seletustega, peab kirjatüki sisu põhjal võimalikuks kirjutamise aega veel ligemalt ära määrata. Kindel on, et kirjatükk mitte enne 4. juunit 1561 aastat kirjutatud ei või olla, kus Tallinna linn Rootsi riigile truudust vandus, arvab W. Reiman õigusega. Et aga vannutamise sõnades pearõhku Tallinna linna peale pannakse ja enam mööda minnes Rootsi riigist kõneldakse, siis tunnistab see, et kirjatükk Rootsi valitsuse esimestel aastatel valmistatud on, kus Tallinna rohkem ainult nime pidi Rootsi päralt oli. Kirjatükk ise on järgmine:

Juramentum der Undudeschen.

Mynno toyuetann, ninck wanno, sehll („suure“ maha kustutatud) weckwalle (W. Reimanni ümberkirjutuses sealsamas „weckewalle“) Rottzel Rickes, ninck se auszal Rhade Isanda, nynck („nynck“ maha kustutatud) szelle tallyna Lynhall, wagka, nynck sõnna kuelya o (o maha kustutatud, Reiman lisab sõna „olla“ juure) kui mynd Jumall awytecke, ninck theme kallis Euangelion. Reino (maha kustutatud) Tonnies Kerck Knakenhauer.

Nagu W. Reiman tähendab, on Tonnies Kerck Tallinnasse elama asudes, eeloleva vormulaari järele ennast vannutada lasknud. Knakenhauer tähendab lihunik. „All-

kiri Tonnies Kerck on tähtis selle poolest, et me siin Eesti perekonna nimede tekkimist linnades juba 300 aastat varemine leiame, kui perekonna nimed Eestis üleüldiselt 19. aastasaja 1: sel poolel tarvitusele saivad. Kahtlemata oli tema endine nimi Kärgi Tõnis (Kärk NW = kärp, -bi, Wiesel, Steinmarder), isa nimi oli vistist Rein. Wande vormulaari kirjutaja tahab vist kirjutada „Reinu Kärgi Tõnis“, allakirjutaja peab aga Reinu nime, mis sakslaste keskel tarvitusel ei olnud, endale alandavaks, laseb selle maha kustutada ja oma nime Saksa viisi Tonnies Kerck kirjutada. Tõnise nimi oli sellel ajal Saksa aadeli perekondades tihti tarvitatud nimi. Nii viisi saab juba 16. aastasajal Reinu Kärgi Tõnisest nime pidi sakslane Tonnies Kerck. Wande vormulaarile alla kirjutatud ei ole muidugi T. Kärk ise, kes muidugi oma nime kirjutada ei mõistnud, vaid vormulaari valmistaja.“ Nõnda W. Reiman.

Kirjutaja on kirjatüki saksakeelse originaali järele tõlkinud, mitte valmis olnud tõlget ära kirjutatud, nagu sagedad parandused tõendavad. Muidu aga on keel ja kirjaviis selles kirjakeses kehvemad, kui eelolevas, ei ole siin püüdmist märgata õigekirjutuses mingist harjunud viisist ennast juhtida lasta, nagu eeloleva kohta konstaterida võis. Kirjutaja, muidugi mõni Tallinna raekoja alam ametnik, näib Eesti keele tarvitamises õige harjumata olevat. Ei maksaks siis õieti Eesti õigekirjutuse küsimist siin üleski võtta, siiski leidku paar tähendust siin kohta:

* *i* tähe asemel seisab tihti *y*: Mynno, tallyna, Lynhall, nynck, kuelya (kuulja), mynd, awytecke, aga niisama sagedasti ka *i*: ninck, kui, kallis jne. 1: se silbi lühikese vokaali järel seisab järgmine lühike konsonant ilma vahet tegemata kord ühekordselt: Isanda, Jumall, awytecke, theme, teine kord kahekordselt: Mynno, weckewalle, wagka, sönnna, sehll; aga ka pika vokaali järel seisab lühike konsonant tihti kahekordselt: Rottzel, Rickes, auszal. Pika *u* tähenduseks tarvitab kirjutaja kord *ue*: kuelya. *õ* häälikuga on kirjutaja hädas olnud, ta tarvitab kord *ö*: sönnna, teine kord praeguse *õo* tähenduseks *oyue*: toyuetann; *g* asemel leidub ainult *ck*, ükskord *gk*: ninck, weckewalle, Rickes, awytecke, wagka; *s* on harilikult *s*, ainult kaks korda *sz* ja ükskord *zs*: Rottzel, auszal, szelle (aga sehll); *h* tähte näib kirjutaja iseäranis armastawat ja püüab teda igale poole ilma mingi süsteemita mahutada: sehll, Rhade, Lynhall, theme. Keele vormidest, mis oma vanaduse

ehk mingi iseäralduse poolest huvitavad oleksivad, ei tule midagi ette. Mynno on muidugi kirjutamise viga, niisama nähtavasti toyuetann, wannu, Rottzsel, a wytecke, theme.

3. Tartu raekohtu tunnistuse kiri Sigismund Awerbachile aastast 1589. (Vrdl. W. Reiman, Sitz. d. Gel. Estn. Ges. 1901, lk. 185—195).

See väike tõlge Saksa keelest on nii halvas keeles ja nii viletsalt kirjutatud, et teda siin ligema läbivaatamise alla ei maksa võtta. Kiri on Kampmani Kirjanduseloospeajoontes I lk. 145—146 ära trükitud. Ma teen tema kohta siin ainult mõned tähendused W. Reimani põhjal:

Tõlge on täitsa nurja läinud. Hulgast lausetest saab aru alles siis, kui neid uueste saksa keelest ümber panna, muidu on nad mõtteta sõnade kogu. Mitmed kohad on hoopis vastu oksa tõlgitud: usckmatte p. tähendama usaldusevääriline, tiedmette kaen teadmiseka. Mitmed sõnad on nii ära moonutatud, et neid raske on ära tunda: kuests — kuue, auwusts — auustatud, siests — seas, todye — tõeste, lyenasts linnast. — Sellest hoolimata leiduvad mõned ajalooliselt huvitavad sõnad, mis nüüd tarvitusest kadunud: kochtu sundiad — Gerichtsvögte, Reijede artzte — haava arst, ammo kunn, hillisse sisse — haigemajas, söcke — pime; sõna kodanik on juba olemas. — Grammatiliselt huvitav on vana genitivi lõpu n leidumine: wanmen — vände; kaasaütlev puudub, selle asemel on kaen tarvitatud: nimmykaen, silmade kaen. Abiajasõna on ainuses ohm, paljuses ohmat.

Eelpool läbivaadatud kolm kirjakest on kõik, mis meile 16. aastasajast on alal püsinud.

* * *

Heinrich Stahl (1600—1657)¹⁾ Järgnema peaks G. Müller. Et aga tema keele kohta mujalt poolt täielisem uurimise töö valmistamisel on, siis jätame tema siin kõrvale ja peatame natuke Heinrich Stahli keele juures. Peab tähendama, et sellest ajast, kus Georg Mülleri jutlused üles leiti, mis enam ehk vähem selle aja võltsimata Eesti

---

1) Järgnevad märkused Stahli keele kohta ei ole midagi lõpulikku. Tingimata tarvitseks ka Stahlit kõik välja ammutada, mis seal keele ajaloo kohta huvitavat on, kuid see peab tuleviku teha jääma.

kirjakeelt kujutavad, Stahli tähtsus hoopis varju jääb. Stahlil on liig palju tema oma loodud keelt, mis küll ligi 80 aastat valitsev oli, siis aga nagu kõik kunstkeeled jäljeta kadus. Stahl tunneb nähtavasti Eesti keelt üsna hästi, Eesti sõnadest ei tule tal palju puudus. Kõige raskemateski piibli salmides, kus sõnade rikkus õige suur, leiab ta üsna kohased Eesti keele sõnad. Ka õiged keele kujud on Stahlil pea kõik tuttavad, kuid need ilmuvad temal kui kirjutuse ja keele vead seal, kus ta oma reeglid ära unustab. Me võiksime Stahli kirjatööde põhjal üsna rahuloldava Eesti keele grammatika kokku seada, kui me need arvurikkad vormid, mis tema enese arvates selged kirjutamise vead olivad, kokku tahaksime korjata. Kudagi ei või meie ütelda, et Stahl keelt ei tunneks. Tema õnnetus — hoopis arusaamata ühe oma aja kohta haritud inimese poolt — oli see, et ta kõiki hullupöörsusi Eesti keele kohta õigeks pidas, kui need aga sarnased ei olnud, mida rahva suust kuulda võis. Need keele vormid, mis Stahli enese seisukohast temal ainult keelevead, tõepoolest aga rahva suust võetud õiged vormid olivad, ongi meile tähtsad ja lubavad Stahligi keeles mõnda keeleajalooliselt huvitavat leida.

Stahli keele tähtsamateks iseäraldusteks loeksin mina järgmised peajasjad: 1) Stahli Eesti keelne sõnavara on õige rikas; — 2) astevaheldus puudub: „Sai wessist wihn techtut, kesckip, sest immetegkust, usckute (usute) (Leyensp. lk. 170, 171); — 3) 1. ja 3. infinitiivi tarvitatakse ilma vahet tegemata läbisegamine ja Stahli õnnetuseks, või ka tema poolt meelega, on 3 : as enamiste ikka 1 : se asemele sattunud: „Issand, kus sinna tahat, woit sinna münd kül puchtax tegkema. Jummal ep tahap kahs needt waiset perrale jetma.“ Aga Stahl mõistab, kui ta oma reeglid ära unustab, ka 1 : st infinitiivi üsna õigesti tarvitada: „Se on hirmus kuhlda, hirmsamb on sedda nehha, keicke hirmsambaste on seda kannatada, ninck welja seista.“ 4) Eitav kõne on pea alati jaatava kõne eeskujul sünnitatud: ep loeme, ep olli (ep olnud), aga sealsamas ka õigesti: „ep olle.“

Ajaloolise grammatika jaoks leidub Stahli kirjutamise vigades ja eksimistes oma pöörase süsteemi vastu rohkesti materjaali. Kõige pealt mõned näitused sõnastikust. Me leiame siin uusi, praegu igapäisteks saanud sõnu tekkimisel, osalt tuletused Eesti tüvedest, osalt Saksa sõnad; nii sama leiame siit sõnu, mis Eesti keelest praegu kadunud ja mida meie nüüd ainult Soome keelest leiame, mis aga

Stahli ajal veel ka Eesti keeleski olivad. Praegune sõna „jutlus“ on tekkimisel „ütlus“ kujul; paimentap behütet, vrd. Soome paimentaa, d. Vieh hüten (vana laen Leedu keelest); kui tao, kudas, mill viisil, vrd. Soome sillä tavoin, sell viisil, nõnda; vana sõna on ka lesima, maas olema (vene лежать); sundija, kohtumõistja (vana laen Vene sõnast судья); pattun, patustan; tappija, Mörder, praegu Saksa „mõrtsukas;“ kannaset Küchelein; reijatut, haavatud; luhlsit arvasid. — Saksa sõnust, mis Stahlil veel võõras kuues ilmuvad, praegu aga Eesti omadeks on saanud, nimetan järgmised: verdeninut teeninud; Bihtvader pihtiisa; sõna „rääkima“ otsib omale Eesti kuube, ei taha aga seda veel leida ja ilmub Stahlil mitmel kujul: rehcknut, rehckite, rehckma, aga ka reckma; offrisit — ohverdasid; spegel — peegel; falsch ja doch, mida Stahl tihti tarvitab, ei ole siiski keelesse pääsenud; tõlge saksakeelest on ütlusambt — jutluseamet, Predigtamt; kolit — koolid — on Stahlil juba Eesti kuju omandanud, kuna Mülleril veel scholit.

(Järg tuleb.)

J. Jõgever.

Eesti Kirjanduse Seltsi auuhinnad 1913. a. ilukirjanduse eest.

I. Auuhinnatoimekonna otsused:

Eesti Kirjanduse Seltsi auuhinnamõistjate komisjon

(Koosolek E. Ü. Seltsis 2. veebr. 1914)

on väljajagamiseks määratud 350 rubla järgmiselt ära jaotanud: Gustav Suitsule 125 rbl., Eduard Wildele 100 rbl., O. Lutsule 75 rbl., J. Mändmetsale 50 rbl.

Põhjendused:

Gustav Suits on omas „Tuulemaas“ uusi avaldamisekujusid leidnud, mis meie luulet maitse, vormi kui ka ainete valiku poolest enne kättesaamata kõrgusele on tõstnud, kus juures palju luuletusi jäädava väärtusega on.

Eduard Wilde paremad tööd tema „Jutustustes“ on nii hästi kompositsiooni kui ka tihendatud ja peenendatud stiili poolest tähelepannevamad Eestis. Ka on elavad kujud, vaimukad dialogid ja edenemine draama tehnikas tema näidendis „Pisuhännas“ meie näitekirjanduse rikastuseks.

O. L u t s on meile kaks ühevaatuslist andnud, „Kapsapää“ ja „Pärijad“, mis silmapaistvad on ülemeelikult tabatud maaelu psühologia, teravalt kuulnud rahvakeele ja humoristlises valguses nähtud kujude poolest.

J. M ä n d m e t s on omas „Isa talus“ keele ja stiili poolest kõrgemale kunstiastmele püüdnud ja koduluulet ja maaelu tunnet lihtsal, pretensionita viisil, aga soojusega edasi annud.

Joh. Aawik,
Aino Kallas,
K. A. Hindrey,
M. Kampmann.

II. Auuhinnamõistja Joh. Aawiku pärast-sisseantud isearvamine.

Tunnistan seega, et oma allkirja, mis E. K. S. Auuhinna Komisjoni otsusele alla kirjutasin, tagasi võtan ja oma esialgses, juba komisjoni koosolekul avaldatud arvamises ja ettepanekus püsin, et Wilde „Pisuhänd“ ja „Jutusused“ kokku mitte sugugi nõrgemad ei ole kui Suitsu „Tulemaa“ ja sellepärast ühekõrguselt peaks hinnatama.

Joh. Aawik.

III. Eesti Kirjanduse Seltsi auhinnatoimekonnale.

V. a. E. K. Seltsi auhinnamõistjate toimekonnale!

Eesti Kirjanduse Seltsi eestseisus, oma koosolekul „Vanemuines“ 4. veebr. s. a., arutas Teie otsust auhindade mõistmises 1913. a. ilmunud ilukirjandusliste tööde eest ja tegi selles asjas järgmise resolutsiooni: „Eestseisus on auuhinna komisjoni ettepanekuga 1913. aastal ilmunud ilukirjanduse tööde hindamises sisuliselt ühes nõus, kuid et E. Wilde avalikult seletanud on, et tema oma töösid E. K. S. auuhinna mõistmise alla ei luba, siis tuleks auhinnamõistjate otsuses ligemalt ära tähendada, mis põhjal E. Wilde tööd arvustamise alla on võetud ja ära kaaluda, kas sünnib vastu kirjaniku tahtmist temale E. K. Seltsi poolt rahalist auuhinda määrata ja pakkuda. Soovitav oleks ka, kui auuhinna komisjon mitmel ajal ilmunud tööde kogude hindamise põhjused üles annaks“.

Eesti Kirjanduse Seltsi eestseisuse nimel:

Abiesimees: A. Jürgenstein.

Kirjatoimetaja: A. Sildnik,

Uus-Savi uul. nr. 4.

IV. Auuhinna toimekonna vastus:

Eesti Kirjanduse Seltsi eestseisusele.

5. veebr. kirja pääle vastates tähendame, et auuhinnamõistjate komisjon Eduard Wilde poolt ühtegi ametlikku kirja ei ole saanud, milles ta oma tööde arvustamise ära keelab. Päälegi ei oleks auuhinnamõistjate komisjoni ülesandeks kirjanikkude tujuavaldusi, eelarvamisi või tüli-asju arvesse ja seletamise alla võtta. Auuhinnamõistjate ainsaks ülesandeks on iga-aastast kirjanduslist produktsioni tema väärtuse järele hinnata.

Iga-aastase produktsioni all mõistab auuhinnamõistjate komisjon seda, mis iga aasta ühe või teise kirjaniku poolt raamatu kujul esinest korda on ilmunud. Ainult niiviisi võib ülevaadet kirjaniku töö kohta saada. Muidu peaks auuhinnamõistjate komisjon ka kõiki töösid, mis ajakirjanduses ja kuukirjades ilmuvad, või mitme autori teoseid sisaldavaid raamatuid arvesse võtma. Kuigi auuhinnamõistjate komisjon niisugust võimalust üsna erakorralistel juhtumistel silmas peab, arvab ta siisgi, et üleüldiselt maksvast põhjusemõttest, esimest korda raamatu kujul ilmunud kirjaniku teost hinnata, sel korral taganeda mingit põhjust ei olnud.

7. veebr. 1914.

K. A. Hindrey
Joh. Aawik
Aino Kallas
M. Kampmann.

V. Eestseisuse lõpuotsus:

E. K. S. eestseisus kinnitab auuhinna-toimekonna otsused 2. veebr. s. a. lõpulikult ja otsustab nad ühes sellesse puutuva kirjavahetusega avaldada.

Eesti Kirjanduse Seltsi eestseisus.

Tartus, 7. veebr. 1914.